

Silvia Kiik

Lõpetamata film

Leida Laius ja tema filmid

1923 - 1996

Tallinn 2011

Lahkusime varahommikul Antoni talust, et üles otsida Leida Laiuse lapsepõlvkodu. Kohalikud elanikud seletasid abivalmilt, kuidas sinna jõuda, kuid miskipärast ei leidnud me rohtunud teeotsa, mis maanteelt metsatuka vahele keerates väikese lagendikuni viis. Sinna juhatas meid naaberküla farmer Heinrich Kadak. Jõudnud väikese lagendiku servale, lükkas ta võsa ühest kohast laiali ja ütles: „Siin oli maja!”

Kõrgusse pürgiv vana õuekask, sireli- ja marjapõõsaste jäänused, üksik metsistunud õunapuu ning tihke mullakamara alla maetud vundamendikivid olid ainsad tummad tunnistajad ühe eesti asunikupere kunagisest kodust sellel maalapil. Kaevukohtki oli kadunud...

Filmiekspeditsioonilt Leningradi oblastisse ja St. Peterburgi 1999. aastal.

Mis neid sinna ajas?

Maanälg, ei midagi muud!

Leida Laius.

Maanälg

Leida Laiuse isapoolne vanaisa Karl-Tiidrik Laius sündis 1864. aastal Ida-Virumaal. Tema vanemad, Jaan ja Eva Laius, olid Jõhvi kihelkonna Edise mõisa talupojad. 20aastaselt abiellus Karl endast seitse aastat vanema Leenu Majoriga. Sellest abielust sündis kuus last, üks tütar ja viis poega: Jaan 13. mail 1884, Juula 2. juulil 1885, Anton 10. augustil 1886, Alexander 9. oktoobril 1890, Richard 5. jaanuaril 1893 (Leida Laiuse isa) ja viimane poeg Johannes 21. detsembril 1896. Lapsed ristiti Jõhvi koguduses. Jaanuaris 1900 lahkus Karl-Tiidrik Jõhvi kogudusest, liitudes Jamburgi luteriusu kogudusega¹. Novembris 1909 käis 16-aastane Richard leeris juba Jamburgi kirikus². Tõenäoliselt valmistas koguduse vahetamine ette väljarändamist, ehkki see kavatsus realiseerus hulk aastaid hiljem. Millised suhted olid Karlil mõisaga, oli ta rendiperemees või mitte, selle kohta andmeid leitud pole, kuid mälestus, mille tema vanem poeg Jaan oma lastele pärandas, on talletanud ammused sündmused nende elus. Sajandi lõpul, kui Ida-Virumaad oli tabanud järjekordne põud ning ikaldus, maksis Karl mõisnikule, mis mõisale kuulus, pani oma vähese kraami hobusevankrisse ja rändas, naine lastega koorma otsas, Venemaa poole - odavat maad otsima. Ilmselt toimus see järgmisel kevadel pärast viimase poja sündimist, niisiis aastal 1897.

Pikka teekonda Karl väikeste lastega ette ei võtnud, ta läks Narvast mõnikümmend kilomeetrit edasi Jamburgi kubermangu, kus asus vene põlisaadliku Pavlovitši mõis, ja kauples ennast sinna tööle. Jaani mäletamist mööda olevat isa mõisas mõnda aega töötanud, siis öelnud Pavlovitš: *Sul on suur pere, pojad hakkavad varsti naist võtma, sa peaksid maja ehitama*. Karl vastanud, et tal pole raha, millega maad osta, kuid mõisahärra lubanud aidata. Ta rentis Karlile 6 hektarit metsa, mille eest Laiused tasusid tööga. Krundi asukoht oli soodne, mõisasüdame lähedal, sellesama hobusetee ääres, kus Karl oma perega Pavlovitši häärberi poole oli logistanud. Ja nagu paljud teisedki võõrsile rännanud eesti talupojad, kelle taskus kõlises tühjus, alustas ka Karl oma talu rajamist esiisade

kombel - alepõllundusest. Üksjagu metsa võeti maha. Ehitati tugev palkmaja, mis pidi koduks jääma lastele ja lastelastele. Tõenäoliselt elati algul loomadega ühe katuse all. Iga väljajuuritud känd loovutas lapikese aiamaad. Talvel, kui talu natuke hõlpu andis, töötas Karl oma hobusega mõnel raielangil, saagis maha puid, vedas palke metsast välja. See tõi hädavajaliku lississetuleku. Vanematest poegadest kasvas abivägi, kes palka ei küsinud. Koolitarkustki said poisid kasinalt, paar-kolm talve, ei enam. Iga kätepaar oli arvel. Tütart, kes tulevikus nagunii kodust ära viidi, ei hakanud keegi koolitama, hea kui piiblist lugema õpetati. 1906. aastaks oli Laiuste elujärg sedavõrd kosunud, et Karl võis endale lubada teist lepingut, millega renditi juurde veel 6 hektarit metsa, seega oli talus ühtekokku 12 hektarit maad.

Laiused elasid hästi, aga nad olid ka kanged tööriugajad, meenutas vanaduspäevil Jaani naine Paulina. Parematel aegadel oli talus kaksteist lüpsilehma, pütid täis võid, kohupiima, tehti suitsuliha, peeti mesilasi, puudust polnud millestki, jätkus oma tarbeks ja ka laadale viimiseks. Kui vili oli salves, võtsid mehed ette pikki kaubaretki. Suitsuliha ja võipütid pandi vankrisse, sõideti kaugemale põhja poole, Ust-Luugasse, kuhu tulid pargased soolaga, osteti soola kokku ja mindi Pihkva taha kauplema. Sealgi oli palju eesti asunikke.

Pole teada, kunas Karl oma rendikoha välja lunastas, ent sedamööda, kuidas lapsed iseseisvat elu alustasid, hakkas pere kahanema. 1912. aastal ostis Antonist poeg teispool Narva-Peterburi raudteed asuva Onstapeli mõisa aladelt 6 hektarit maad, puhastas selle puudest ning võsast, ehitas maja ja asus sinna oma teise naisega elama. Tema esimese naise oli mulla alla viinud tuberkuloos. Anton õppis sepaks, temast sai ümbruskonnas tuntud ning hinnatud meister. Nagu kinnitas tema minija Nadežda Laius, oli Anton kolhoosikorra algul koos ingerlastega kokku pannud esimese kohaliku kombaini, mis viidud hiljem Leningradi muuseumi. Nadežda käinud seda Leningradis vaatamas.

Olgu öeldud, et Horoševo külast oli pärit ka Karl Vaino, kellest sai EKP Keskkomitee peasekretär 1980ndate aastate venestamise perioodil Eesti NSVs. Meie ekspeditsiooni päevil elas seal veel Karl Vaino vend oma naisega. Otsisime nad üles. Majja meid ei kutsutud, filmida ei lubatud, jäime teisele poole tara. Küsimusele, kuhu on kadunud teised eestlased ja ka ingerlased, vastati: *ei tea, läksid tagasi Eestisse või Viiburisse...*

Karl Laiuse naine Leenu, kes pärast abiellumist oli järjepanu kuus last sünnitanud

ning hiljem hulk aastaid asundustalu perenaise koormat vedas, jagades oma jõudu kodu ja mõisapõldude vahel, pidas vastu 1915. aastani. Siis tabas perenaist halvatus, mis aheldas ta elu lõpuni liikumisvõimetu haigena voodi külge. Majapidamises hakkas Leenut asendama teenija Paulina lähedalasuvast Mološkovitsa külast. Ka Paulina perekonnas oli üks sepp. Nagu märgitakse karakteristikas, mis koostati Veimari Laiuste kohta 1933. aastal, oli Leenu sellal veel elus, hiljem teda enam ei mainita.

Väike-Soldinos elas Taniel Sepp oma naise Miinaga, keda suusõnalise pärimuse kohaselt olevat Horoševo Laiustega sidunud kauged sugulussuhted. 27. detsembril 1899. aastal tuli ilmale nende ainus laps, tütar Armanda (Leida Laiuse ema). Kreenholmi tekstiilikombinaat, mille ketrusosakonna värtnad olid täisvõimsusega tööle pandud juba aastakümneid varem, laiendas tootmist, vajades üha enam tööjõudu, ja Sepad olid nende eestlaste seas, kes vahetasid oma elukoha Narva vastu. Taniel Sepp võeti tekstiilikombinaati meistri abiks, hiljem töötas ta meistrina, tema naine oli kuduja. Kui Armanda sai 9aastaseks, pandi ta Kreenholmi juurde asutatud rahvahariduse kooli. Tüdruk jõudis lõpetada viis klassi, siis tabas perekonda õnnetus. Isa suri, ema üksi tüdruki koolitada ei suutnud ja 14aastane Armanda pidi tööle minema. Leiti väike kübaratöökoda, kuhu tütarlaps võeti õpilaseks, ning paari aasta pärast, omandanud modisti elukutse, alustas ta tööd kohalikus preili Treiski moekaupluses. Narva-Jõesuust, kunagisest väikesest kalurikülast, oli saanud populaarne suvituskoht.

Luksuslikke puhkamisvõimalusi pakkus tollal juba kuurhoone, mis täitis nii hotelli, kontsertsaali, mängumaja kui ka restorani ülesandeid. See meelitas kohale Moskva ja Petrogradi eliidi, kelle hulgas oli tsaarikoja lähedasi inimesi, aga samuti ka tuntud vene kultuuritegelasi. Loomulikult kandis iga endast lugupidav daam kübarat. Armandal oli silma ning kätt, et tabada moejoont, nähtavasti ka head maitset, ja tema kübarad ei jäänud letile tolmama, neist sai nõutav kaup. Klientuur kasvas, sissetulek niisamuti. Kaupluse omanikul polnud põhjust rahulolematuseks, pigem vastupidi. Armanda armastas oma tööd, tunnustus lisis enesekindlust, ja 16aastane tütarlaps, kes oli oma käsitööga tollase moevoolu harjale jõudnud, suutis sellega sammu pidada ning läbi lüüa. Nii Armanda kui ka vananeva Miina tulevik oli kindlustatud. Kauplusesse hakkasid saabuma Armandale adresseeritud kirjad, selle kaudu hoidsid Narvaga sidet ka Laiuste Petrogradis elavad sugulased.

18. detsembril 1916 sai Armanda 17aastaseks. Samal päeval jõudis Riia kaudu kohale Veimarist saadetud piltpostkaart, mis kujutas kombekohast lembeavaldust. Kaardi tagaküljel oli tindiga kirjutatud tekst: „Soovin Teile eat rõmust ja õneliku sünipäeva. Täis roosisid ja elmeid. Seda soovib Teie sugulane R... L.“ Richard oli 23-aastane, ilmselt oli ta Armandaga varemgi kohtunud, kas mõnel sugulaste kokkutulekul või linnaskäigul. Narva polnud ju kaugel, mõnikümmend kilomeetrit rongisõitu. Võimalik, et õnnesoovile eelnes või järgnes küllakutse, sest samaaegselt ühes Petrogradist saabunud piltpostkaardis manitsetakse: „Vaata, kui kavalaste meesterahvas naerab! Sõida, aga tule tagasi.“ Pole teada, kas Armanda võttis küllakutse vastu või mitte, ent juhul, kui ta sõitis, tuli ta muidugi tagasi. Narvas oli kodu, lähedased inimesed ning meelepärane töö, mida tütarlaps millegi vastu poleks vahetanud.

Paraku külvas ajahõlmas eluõiguse saanud 20. sajand tuult ja tormi. 1917. aasta bolševistlik riigipööre Venemaal viis Narva-Jõesuust Petrogradi ja Moskva supelsaksad. Möödus veel üks aasta, siis jõudsid Lõuna-Eestisse Esimese Maailmasõja lahingud. Pärast läbikukkumist, mis tabas bolševikke Bresti rahu sõlmimisel 1918. aastal, liikus mandril kanda kinnitanud saksa sõjavägi takistamatult edasi. Punaarmee, mis ei allunud enam mingile distsipliinile, põgenes ummisjalu, rüüstates oma teele jäävaid külasid ning tappes inimesi. Väaramatult lähenes Narvale sõda. Linnaelanikel oli muid muresid kui kübarad. Ja 12. veebruaril 1918 tegi lesknaine Miina otsuse, mida hiljem tagasi võtta polnud võimalik. Koos tütreaga põgenes ta Veimari Laiuste juurde, sõjapakku. 4. märtsil 1918 oli Landeswehr Narva all, linn alistus ainsagi püssipauguta. Eestis kehtestati karm poolsõjaväeline saksa okupatsioon.

Richardi sümpaatia Armanda vastu polnud emale uudiseks. Punudes väsimatult tütre tulevikku, unustamata seejuures ka iseennast, keelitas ta Armandat Richardiga abielluma. Kaunis ning iseteadev tüdruk ei tahtnud sellest kuuldagi. Lihtsakoeline Richard ei meeldinud talle, pealegi oli noorukesele kübarategijale täiesti võõras kogu maaelu ja talutöö. Kuid ema kinnitas, et ilma Richardi abita jäävad nad nälga: millest me siin elama hakkame? See mõjus ning paari kuu pärast õnnestus Miinal puiklev tütar tanu alla sokutada. Abielu sõlmiti 18. aprillil 1918.a. Mesinädalate aegu putkas noorik metsa.

Pärast Richardi abiellumist jagas Karl talu enda ja kahe vanema poja vahel kolmeks. Igaüks sai neli hektarit maad. Kodusõja ajal mobiliseeriti Karli pojad Punaarmeesse.

Alexander, kes oli 1917. aastal astunud VK(b)P liikmeks, langes Judenitši vägede kätte ning lasti Jamburgis maha. Lühiajaliselt viibis vangistuses ka Richard, kuid tal õnnestus põgeneda³. 12. juulil 1919 sünnitas Armanda oma esimese lapse, poja Leo. Kodusõja tallermaa oli siis juba Laiuste läve taha jõudnud. Talu jäi rindele jalgu, tulistati mõlemalt poolt. Miina ees, Armanda lapsega tema kannul, jooksid naised keldrist maja poole, et imikul mähkmeid vahetada, kui Miinat tabas kuul, mis võttis elu. 18aastane Armanda, kes lehmagi ei osanud lüpsata, jäi tallu koos vana Karli ja tema halvatud naisega. Muidugi olid Richardi meel ja mõtted kodu juures. Ta otsis võimalust, kuidas Punaarmeeest pääseda, ja see tal õnnestuski. Nagu kinnitavad dokumendid, vabastati Richard kahel järgneval aastal sõjaväest, sest ta oli leidnud töökoha lähedal asuvas metsakombinaadis, mis varus kütet raudteele. Richard võis elada kodus, hoolitseda pere eest ja ka logisevat majapidamist korrastada. Pärast sõja lõppu otsis Jaan üles Pauline, kes oli lahingute eest Jamburgi pagenud, ning abiellus temaga. Pauline mälestuste kohaselt olevat minija oskamatus hiljemgi äia rahulolematust põhjustanud, nii et ühekorra võtnud Richard naise-lapse kaasa ja kolinud koguni Ivanovskoje linna, teenides mõnda aega leiba sealses paberivabrikus.

26. märtsil 1923 tõi Armanda ilmale teise lapse, tütre Leida. Samal aastal sündis Antoni peres tütar Alma, Jaani peres tütar Meeta. Veel kehtis NEP, mis pidi bolševike lubaduste kohaselt jääma pikaajaliseks majanduspoliitikaks. See toitis maarahva lootusi. Ja nii, nagu need tüdrukud riburada-mööda ilmavalgust olid näinud, hoidsid nad ka edaspidi kokku, kuni vägivald ning uus sõda Laiuste suure perekonna purustas.

Lapsepõlv

Keegi ei saa oma lapsepõlve valida.

Alles hiljem selgub, mis sealt kaasa anti.

Filmist „Naerata ometi“.

Talu jäi maanteest veidi kaugemale. Möödujaile avanes vaade pikale elumajale, millel oli kollane laudvooderdus ja punane plekk-katus. Mõõtude poolest sarnanes see rohkem vana eesti rehielamu kui väikeste vene talumajadega. Hiljem jagati maja kaheks, ühel pool elas vanapaar, teine oli Richardi ja tema perekonna päralt. Meie ekspeditsiooni päevil meenutasid ätid, kes kunagi põlvpükstes poisikestena Laiuste talu kõrvalt

marjametsa olid põiganud, nende ilusaid, erilise krohviga kaetud loomapidamishooneid, sireleisse uppunud õue ja teeroosipõõsaid maja ees. Väikesel vene-eesti segakülal polnud esialgu õiget nimegi, elanike aadressiks oli Veimari raudteejaam. Horoševo vastas juba kolhoosikorra mallidele.

Kui ema Leidat omapäi üle välisuksepaaku veel ei lubanud, seadis tüdruk end sisse akna alla, silmitsedes tundide viisi maanteel liikuvaid inimesi, hobusevankreid või kiiresti mööduvaid sarabane. Mudilane püsis paigal ning Armanda sai mahti kodusteks töödeks, tarvitsemata silma peal hoida pidevalt ringivudival lapsel. Peatselt avardus tüdruku maailm majaesisele õuele, kus oli küllalt ruumi, et mängida, joosta ja vallatust teha. Maja taha oli Richard ehitanud neljakandilise puust kiige, kuhu mahtusid kõik mudilased, nii omad kui ka külalised. Siitsamast lähedalt algas suur seene- ja marjamets. Lapsed mängisid ussimänge. Nad läksid esimeste puudeni ning tormasid sealt valju kisaga tagasi maja poole: *ussid tulevad, ussid tulevad!* Endal kange hirm nahavahel. Metsas oligi palju usse, üks tulnud isegi kiige alla, kuid selle löönud mehed labidaga mitmeks tükiks ning matnud tükid erinevaise kohtadesse, julgustades jõnglasi: *Siis pole karta, et madu uuesti ellu ärkaks!* Need mured ununesid sedamööda, kuidas tüdruk ise mustikate kannul metsa hakkas avastama.

Armandal oli õnne. Mees, kellega ema ta paari oli pannud, osutus heaks inimeseks ning hoolitsevaks perekonnapeaks. Leida mäletamist mööda oli isa leebema ning järelandlikuma iseloomuga kui ema. Päevad, mil Richard noorikule lehmälüpsmist õpetas, kuni see nutma puhkedes tuppä põgenes, olid unustatud, Armanda oli elmaaeluga kohanenud. Talu nägi ilus välja, majapidamine oli korras, Leida vanemad ümbruskonnas tuntud ning lugupeetud inimesed. Side Ivanovskojega oli püsima jäänud. Et piiratud külaellu pisut vaheldust tuua, võttis abielupaar osa sealsest isetegevuslikust näiteringist. Pakiliste põllutööde perioodil talu hõlpu ei andnud, kuid talvel jagus aega rohkem. Ühel kojusõidul Ivanovskojest olevat saan ümber läinud. Armanda, kes sellal ootas teist last, kukkus saanist välja, veeres hange. Ema jutustas sellest Leidale aastakümneid hiljem, naerdes: *Küllap sinust sellepärast niisugune teatrihull saigi!*

Teenijate abi Laiused ei kasutanud, see oli kõvasti keelatud. Kogu töö tehti oma perega ja ka lapsed harjusid maast-madalast jõukohaseid ülesandeid täitma. Leida tegi kõike, mis vaja, alates peenarde rohimisest kuni seene- ja marjaretkedeni ümberkaudsetes

metsades. Töökuse ning korra-armastuse omandas ta ema käe all väga varakult. Laiustel oli suur aed õunapuude ja marjapõõsastega, õunu jagus kevadeni. Aia eest hoolitses Armanda, kes puude väetamiseks kasutas ammugi äraproovitud meetodit. Kevadel avati kuivkäimla ning igale puule pandi käimlarammu. Seda tööd Leida ei sallinud. Kui oli juba kuulda, et ema hakkab jälle käimlat lahti võtma, tegi kaval tüdruk kõik, mis oskas, et sellest kampaaniast pääseda.

Teiselpool maanteed oli väiksem halli karva teemeistri maja, mida kasutas onu Jaani perekond. Seal elas onutütar Meeta, kellega Leida kasvas koos ja kellega nad üheskoos ka kooliteed alustasid. Jaani maja ümbritsesid heinamaad ja ülesharitud põllusiilud, mille tagant paistis jälle põlismets. Jaan oli tuntud ning hinnatud teemeister, kes talupidamise kõrvalt tegi ümbruskonna elanikele olulist riigitööd. Ta ehitas ning hoidis korras pikka lõiku maanteest, mis ühelt poolt viis Kingissepa linna (end. Jamburg), teiselt poolt Ivanovskoje asulasse, võimaldades ümberkaudseile elanikele ühenduse lähemate ja kaugemate keskustega.

Nagu võõrsile rännanud eestlastel kombeks oli, tegid ka Laiused paar korda aastas sugulaste kokkutulekuid. Kevadisi sünnipäevi ja lihavõttepühi tähistati enamasti Antoni juures, kelle talu asus looduslikult kaunis kohas. Maja eest voolas läbi puhta allikaveega jõgi, vastaskaldal oli veski, mille omanik oli samuti eestlane, jõel väike kosk, üle jõe viis sild. Kõik see andis ümbrusele romantilise ilme. Jões oli palju kalu - forelle, hauge. Lapsed läksid paljajalu vette, püüdsid käega kivide vahelt väikseid kalu ega tahtnudki enam välja tulla.

Talvel, jõulude ajal, koguneti Horoševosse. Regedega sõideti kohale, ka sinna jäädi mitmeks päevaks. Vana tava kohaselt pandi ahju kamaraga sealiha, ehkki tollal oli see juba karmilt keelatud: tapetud põrsa nahk tuli riigile anda. Sellegipoolest ei loobunud naised traditsioonilisest jõulupraest. Põrsas kasvatati salaja üles ja pühade ajal oli Laiustel kamaraga praad laual. Jõulupuud kinnitati lakke, selleks olid oma pere sepad vajaliku mehhanismi valmistanud. Lapsed mängisid kuuse all, võtsid okstest kinni, kõndisid ringiratast, kaunistatud puu tiirles. Lauldi „Oh kuusepuud“ ja teisi jõululaule. Ükskord koputati järsku uksele. Kõik ehmatasid. Kuusk rebiti laest maha, topiti voodi alla, ehted läksid puruks, lapsed nutsid mis hirmus. Aga tuli hoopis keegi naabritest. Sellal ei osatud veel naabreid karta...

Alma Laius: *Jõulude pidamine oli keelatud, selle eest võis trahvi teha või kinni panna. Ainult salaja tohtis pidada. Vanaema oli siis juba haige, mina teda tervena ei näinudki. Mäletan voodis lamavat vanaema, ta oli nii väikeseks ja kõhnaks jäänud. Voodiserval istus Armanda-tädi, seljas plisseeritud seelik, mängis kitarri ja laulis. Minu meelest oli Armanda-tädil ilus hääl, tal olid lокkis juuksed ja üldse oli ta nooruses väga ilus inimene. Ta tegi peent käsitööd, õmbles Leidale ise riideid, ta oli intelligentsem kui teised külanaised. Minu ema polnud üldse koolis käinud, eesti keeles oskas ta hädavaevalt kirjutada, vene keelest ei teadnud ta ööd ega päeva. Leida tahtis kangesti ema moodi olla, aga meie arvates oli ta rohkem isa nägu ja kui keegi talle seda ütles, sai ta väga pahaseks. Nende toad sarnanesid ka rohkem linnakorteriga. Diivanil ja pehmetel toolidel olid valged katted, kõik oli hästi puhas ja korras.*

1930. aastal läksid kaks pisikest põnni, Leida ja Meeta, käsikäes Srednje Selo algkooli esimesse klassi. Maanteed mööda jäi koolini kolm kilomeetrit, metsatee oli lühem ning meelepärasem. Kevadhommikuil oli mõnus astuda linnulaulust helisevas kastevärskes metsas. Talvel, tuisu ja pakasega, topiti tüdrukud riidesse ja viidi reega kohale. Kool asus keset looduslikku parki. Tsaariajal ehitatud, kuid hästi säilinud punastest telliskividest hoone oli meie ekspeditsiooni päevilgi veel püsti, ehkki kandis möödaniku räigeid pitsereid, ning pargi asemel oli tekkinud tihedalt täisehitatud küla. Leida lapsepõlves asus siin kolmeklassiline algkool, kus oli veidi üle paarikümne õpilase. Alumisel korrusel olid klassiruumid, üleval elas kunagine koolmeister, kes pensionipõlves pidas postimehe ametit. Leida, kelle kodune keel oli eesti keel, ei osanud kooli minnes sõnagi vene keelt, seda hakkas ta alles esimeses klassis õppima. Sugulaste mäletamist mööda olevat ka Jaan ja Richard vene keelt kehvasti kõnelnud.

Albert Ploom: *Mina õppisin kaks aastat koos Leidaga Srednje Selo koolis. Ta oli elav ning seltsiv tütarlaps, oskas nalja teha, õppis hästi, tubli ja hakkaja tüdruk. Kui tema mõnda tegelaskuju analüüsis, oli kõik ära öeldud, teistel polnud midagi lisada. Poistest oli meil ainult üks samasugune lahtise peaga õpilane - Päide Leo. Pühade ajal tehti koolipidusid. Leida deklameeris või esines näitemängus, õpetajad juhendasid. Ma ei mäleta enam, millega ta esines, aga see on küll meeles, et pika tekstiga sai hakkama, soravalt, takerdumata. Seal käis kõik juba vene keeles, eestikeelset haridust polnud sellal enam kuskilt saada. Meile kõige lähem eesti kool asus Tikapesas, aga see oli ammugi*

suletud, õpetajad arreteeritud, minema viidud. Poisid rääkisid omavahel eesti keelt, Leida ainult vene keelt. Võib-olla kartis? Mõned talud olid ümbruskonnas juba tühjaks tehtud, inimesed teab-kuhu veetud. Mina läksin pärast kolmandat klassi Ivanovskoje kooli tagasi. Mul oli päris kahju, et Leida sinna ei tulnud, tema läks kuhugi mujale.

Tugevaile taludele kuulutasid bolševikud sõja juba 20-dail aastail. Sestpeale tehti kõik, mida mõistus võttis, et talumajandus purustada. Kulakuks tembeldati pered, kelle majal oli plekk-katus, kes olid pidanud karjapoissi või kasutanud mõnda abilist hooajatöödel. Samal aastal, kui Leida ja Meeta kooliteed alustasid, võttis Poliitbüroo vastu kurikuulsa otsuse „Abinõudest kulaklike majapidamiste likvideerimiseks piirkondades, kus toimub üldine kollektiviseerimine.“ Veebruaris 1930 anti välja esimene käskkiri kulakluse kui klassi likvideerimise kohta, mis kandis tollase OGPU esimehe Vjatšeslav Menžinski⁴ allkirja. Selle põhjal saadeti aastail 1930–1931 koos perekondadega tööasundustesse miljoneid edukaid talupoegi. Nende vara läks riigituludesse või anti kehvikuile, kes selle avasüli vastu võtsid. Kui kulakud põgenesid, võeti käsile keskmikud, kelle talud samuti purustati. Endistes viljarikastes piirkondades puhkes näljahäda, mis viis teise ilma veel lugematul hulgal inimesi.

Albert Ploom: Meie küla asus Horoševost paarkümmend kilomeetrit lõuna pool. Ma olin 7aastane, kui ühel öösel taoti uksele, ärkasin üles. Isa tegi ukse lahti, jooksin välja, igal pool olid sõdurid, 20-30 meest, relvad käes, talu oli ümber piiratud. Tuled sisse, maja otsiti läbi, kõik pöörati segi, tuhni kappides, tapeedid rebiti maha, põrandalauad kisti kangiga üles. Vanaemal oli veel Narva-ajast jäänud natuke kulda, see tuli välja, isa võeti kaasa, tema jahipüüsi niisamuti, ja viidi minema. Isa jäi mitmeks kuuks ära, me ei teadnud temast midagi. Kui ta tagasi tuli, oli ta nii kõhna, armetu ja rusutud, ei suutnud kõndidagi, lamas ja puhkas. Oli suvi, töö laokil, läks tükk aega, enne kui ta talus midagi tegema hakkas. Isa ei rääkinud, mis temaga oli tehtud, ta kartis, et külas läheb jutt laiali. Hiljem tuli ääri-veerimööda välja, et ta oli Jamburgis kuskil NKVD majas kinni olnud, pinnitud, et ikka spioon, sina oled temaga ühenduses, ja piinatud, nagu igal pool. Juba siis hakkas see pihta, 1926. aastal. Pärast räägiti, et ka teisi talumehi olevat ülekuulamistele veetud. Aga kolmekümnendate teisel poolel läks asi päris hulluks. Meie külast küüditati ära saksa perekond ja Pedaku omad kahe lapsega. Arreteeriti minu tädimees Aleksander Veeber, ka tema pojad August, Voldemar ja Gustav. Tänapäevani

pole teada, mis neist sai. Teise tädi, Anette Prometi saatus oli samasugune. Tal oli neli last, talu kästi tühjaks teha, mine, kuhu tahes! Nii kadusid paljud-paljud eestlased. Ma olin päevad läbi loomadega metsas. Kogu aeg oli kõhe tunne, et ei tea, kuidas kodus on? Me jätsime kõik maha, läksime sealt minema. Eestlasi lubati vene küladesse minna, kolisime Hrevitsa külla, ehitasime sinna uue maja. Ma olin 17aastane, kui mul läksid juuksed halliks.

Alma Laius: Meid tehti ka kulakuks ja pandi peale nii suured maksud, et me ei jaksanud neid tasuda. Siis kirjutati kõik üles: hooned, loomad, põllutöömashinad, isegi voodid ja isa talvekasukas, korraldati oksjon ja müüdi kogu meie vara võla katteks maha. Pärast öeldi, et 24 tunni jooksul tuleb meil talust lahkuda. Isa istus õhtul laua ääres, palvetas ja rääkis, oh jumal küll, kuhu ma oma perega lähen? Hommikul koputati uksele, isa läks vastu, väljas olid naaberküla mehed hobuste ja saanidega, kutsusid meie isa enda juurde sepaks. Seal anti meile kohe kahetoaline korter ja isa hakkas kolhoosi sepikojas tööle. Tema seda asja nii ei jätnud, ta kirjutas Kalininile, et tema on hommikust õhtuni ise sepapajas tööd teinud, võõrast tööjõudu me kasutanud ei ole, terve küla kirjutas sellele alla. Loomaarstilt saime tõendi, et lehm oli tõepoolest haige olnud, sellepärast ei saanud me riigile niipalju piima anda kui nõuti. Tuli vastus, et see oli vale otsus ja meile tuleb kõik tagasi anda. Kuid asjad olid inimestele maha müüdnud, ega me ei hakanud neilt midagi ära võtma. Hooned saime tagasi, võisime jälle oma koju tulla ja isa läks kolhoosi sepikotta tööle. Aga koer, kes naaberküla omaks ei võtnudki, oli ukse taha nälga surnud...

Menžinski oli ainus tollane siseasjade rahvakomissar, kes lahkus siitilmast loomulikult kombel, haiguse tõttu. Tema järglane Genrihh Jagoda⁵ tegi kahe aasta jooksul (1934-1936) ära oma verise töö, arreteerides 260 000 inimest, sealhulgas kulakuks tehtud talupojad, rohkem Stalin teda ei vajanud. 29. märtsil 1937 võeti Jagoda kinni. 3. aprillil teatas Pravda, et seoses ilmnenuid kriminaalkuritegudega on endine siseasjade rahvakomissar ametist vabastatud, tema süüasja uuritakse. 11. aprillil arreteeriti kogu tema meeskond. Ööl vastu 15. märtsit lasti Jagoda maha, sama teed läksid kõik tema kunagised abimehed⁶. Stalin, kelle täiesti salajaste (CC) ringkirjade kohaselt inimesi massiliselt tapeti, likvideeris oma kuritegude jälgi, ent rahva silmis, kellel Kremli veristest salatehinguid aimugi polnud, mõistis „Suur Juht“ tõde ja õigust...

Andmete kogumine Laiuste kohta algas varakult, karakteristikast, mis koostati juba 14. augustil 1933. aastal. Armanda oli seda paberit hoidnud läbi kõigi vintsutuste nagu silmaterat, mõistmata selle „dokumendi“ tegelikku eesmärki. Sissejuhatus kõlas nii: *Meie, allakirjutanud, Leningradi oblasti, Kingissepa rajooni, Pustomerški külanõukogu Horoševo küla elanikud tunnistame käesolevaga, et Horoševo küla elanikud 72aastane Karl Laius (tegelikult oli Karl tollal 69-aastane. S. K.) ja tema pojad Ivan, Richard ja 1919. aastal valgete poolt mahalastud Aleksandr, on tõepoolest pärit Eesti elanikest, endisest Eesti Kubermangust, Vezenbergi maakonnast, Vaivara vallast.* Sellele kirjutasid alla külaelanikud M. Pilsepp, Linnask, I. Pilsepp, I. Tidur ja V. Zuravljev. Kust need andmed saadi, võib oletada, kuid juba ainuüksi sellest paberist oleks piisanud, et purustada Laiuste suur perekond.

Pole teada, kunas hakkas külas sahisema kadedus, ent tõenäoliselt algas kõik kahest majast, mida Laiused kasutasid. Vana Karli pikk maja oma punase plekk-katusega pidi kohalikele jupijumalaile ammugi juba närvidele käima. Et Laiuste valduses olnud kaks maja muutusid mingil hetkel probleemiks, peegeldub ka karakteristikas, milles peeti vajalikuks kinnitada: *...ja neil on üks maja.* Ilmselt oli Jaan juba varem pandud fakti ette, et ta peab teemeistri majast välja kolima, mida ta tegigi, jätkates samal ajal teemeistrina oma riigitööd. Edaspidi elasid kõik Horoševo Laiused vana Karli katuse all. 1930. aastal, niipea, kui ülevalt poolt käsk tuli, tehti mõlemad Karli pojad kulakuteks. Kummalgi vennal oli sellal 4 hektarit maad, kolm lehma ja üks hobune. Taludele pandi peale suur kulakumaks, mille nad ka tasusid, lisaks anti riigile 2 lüpsilehma. Järgmisel aastal olid talud sedavõrd kahanenud, et vennad tunnistati keskmikeks ning võeti kolhoosi. Möödus veel üks aasta, siis astusid mõlemad pered kolhoosist välja, jättes sinna kogu oma põllutöö inventari⁷. Nagu tuhanded teisedki talupojad, ei osanud ka Laiused aimata, mida tähendas „proletariaadi diktatuur“. Suur salajane silm NKVD, ükskõik, kuidas seda ametkonda ka ümber ei nimetatud, jälitas aastate pikku inimesi, kelle saatus oli ammugi juba otsustatud. Õhkkond Horoševos muutus ebameeldivaks ning 1934. aastal viis Richard oma perekonna Kingissepa linna, kus elas palju küladest põgenenud talupoegi, nii eestlasi, venelasi, kui ka ingerlasi. Osteti väike maja, krundil pidid olema mingid kõrvalhooned, sest Richard oli kaasa võtnud hobuse. Ta töötas ehitustel või teenis leiba veovoormeheks. Armanda oli kodune. Laiused elasid rajoonis, mida nimetati eesti külaks. See koosnes peamiselt

ühekorraldustest majadest, kus oli köök ja paar tuba. Niisamuti nagu taludes, püüdsid eestlased ka siin oma eluaset kaunistada lilledega. Inimesed arvasid, et see kodu jääb. Eesti küla vastas oli samasugune vene küla. Leida, kes neljanda klassi oli lõpetanud Pustomerža koolis, jätkas õpinguid Kingissepa I Keskkoolis. Meenutades neid aegu aastakümneid hiljem, ütles Leida Laius: *Esialgul oli endal niipalju taipu, et mitte kõike uskuda. Lisaks elas Kingissepas tõesti niipalju eestlasi ja ingerlasi, ei osanud nagu peljata. Kuid tasapisi tuli tajuda, et noore inimese parimad püüdlused, soov järgida oma ideaale, põrkusid vastu mureseina. Tagasi vaadates ja sellele õhustikule mõeldes, võib öelda: mure oli peamine. Arreteeriti ja viidi minema eestlaste perekondi. Jaamades lahutati vanemad lastest. Palju kurbi küsimusi saatis mind nooruses: mis inimestega tehakse? Miks, mis ümberringi toimub?* Laiusel oli võimalik see esmakordselt välja öelda Eesti Vabariigis, intervjuus, mis ilmus Rahva Hääles 20. märtsil 1993. aastal, kui ta oli pääsenud sotsiaalsest ülekohtust ja ka poliitilistest süüdistustest, mis perekonda tema lapsepõlvest peale olid stalinlikus Venes saatnud. Isa-ema sünnimaast teadis Leida vähe. Ta mäletas, et algul olid sealt tulnud mõned kirjad, ent need sidemed katkesid väga varakult. Kirjavahetus teispool piiri elavate sugulastega keelati ära, kirju poleks tohtinud alleski hoida. Inimesed ei osanud seda karta ning hiljem, arreteerimisel, kasutati neid olulise süüdistamaterjalina. Vanemate jutud, eriti kõik see, mida Armanda oma lapsepõlvest meenutas, olid Leidale Eestist külgetõmbava pildi loonud. Tüdrukul oli hea fantaasia, ta kujutles, et seal, isa-ema sünnimaal, on kõik palju parem ning ilusam, isegi loomad, lehmad ja lambad on seal ilusamad kui Horoševos. Ta oli kuulnud, et eestlastel on kombeks hulgakesi kokku tulla, ilusad riided selga panna ja laulda. Tõenäoliselt jutustas sellestki Leidale ema, kelle lapsepõlves, 23. ja 24. juunil 1912. aastal, oli Narvas toimunud eesti asunduste esimene laulupidu⁸. Venemaalt saabus laulupeole enam kui 1000 lauljat ja pillimeest. Pärast kirjutas Sakala: „Pidu on mööda ja ta on paljudele tõsist rõõmu ja vaimustust toonud. Kui „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“ rahva istmetelt üles tõusma sundis, kui hääle hääle järel kooriga ühines ja kui siis tuhandete suust nagu maruhoog iseenesest läbi murdis ja hurraa-hüüete ja mütsi lehvitamisega taeva poole kõlas - siis oli küll pidu kõige ülendavam silmapilk.“ Armanda oli sellal juba 13aastane tütarlaps, vaevalt võis nii suurejooneline sündmus temast ja üldse Seppade perekonnast märkamatuks mööduda.

Leida oli kasvanud metsade keskel, ta armastas metsas uidata, metsa lõhnu tunda, metsa hääli kuulatada. Loodusläheduse võttis ta lapsepõlvest terveks eluks kaasa. Ega raielangid atmosfäärgi talle tundmatuks jäänud, seda enam, et isa tegi talupidamise kõrvalt hiljemgi metsatööd. Kingissepas, kus sellest kõigest oli jäänud üksnes mälestus, esitas 11aastane tüdruk kooli kirjandivõistlusele töö pealkirjaga „Minu kodumets“, mis tuli esikohale ning saadeti kuhugi edasi, tõenäoliselt Leningradi. Kooliajal oli Leida jalgrattahull. Ta tegi pikki matku piirini, kus oli venekeelne kiri: „Привет рабочим Запада!“ Vaatas eemalt, mis teisel pool tehakse, kadestades neid, kel oli vaba voli üle piiri Eestisse sõita. Kuid elu pidi jätkuma siin ja praegu, ning naabrid mäletasid Leidat, kes tuli koolist koju võidurõõmsa hüüatusega: *Ema, ma sain täna jälle viie!*

Järjekordne idee massirepressioonidest elanikkonna neis kihtides, kes selles riigis juba traditsiooniliselt vaenlasteks olid kuulutatud, tekkis Stalinil nähtavasti vahetult enne VK(b)P Keskkomitee 1937. aasta juunipleenumit. Kolm päeva pärast juunipleenumi lõppu, 2. juulil 1937, saatis Stalin regionaalsetele partei- ja NKVD juhtidele Poliitbüroo otsuse nõukogudevaenulikest elementidest riigis⁹. Nagu selles paberis kinnitati, olid riigivaenulike aktsioonide eestvedajaks endised kulakud ning kriminaalkurjategijad, kes, kandnud ära oma karistuse, olid koju tagasi tulnud. Kohalikele partei ja NKVD juhtidele anti käsk need kontingendid viivitamatult uuesti arvele võtta, kõige vaenulikumad neist arreteerida ja pärast süüasjade menetlemist troikade otsuse kohaselt maha lasta. Juurdlus tuli läbi viia kiirendatud ning lihtsustatud korras. Troikade etteotsa määrati kohalikud partei- ja julgeolekujuhid, kes vastutasid kampaania tõrgeteta kulgemise eest. Prokuröri osavõttu ei nõutud, see jäi formaalsuseks. Ka kõik ülejäänud kulakud tuli arreteerida ning saata kaheksaks kuni kümneks aastaks NKVD poolt määratud laagrisse. Kuna polnud mingeid andmeid kulakute üldise arvu kohta, olid limiidid, mille alusel inimesi sorteeriti, arreteeriti, maha lasti või asumisele saadeti, laest võetud. Piinamisega pressiti arreteerituilt välja fantastilisi ülestunnistusi kuritegudest, mida nad oma elus iialgi polnud teinud¹⁰. Tekkis koguni „sotsialistlik võistlus“, milles kohalikud jupijumalad püüdsid arreteeritute arvuga üksteist üle trumbata põhimõttel: *mida rohkem, seda uhkem!* Kampaania ideoloogilised, samuti organisatsioonilised alused sõnastati 30. juulil 1937. aastal väljaantud Poliitbüroo otsuses № 00447¹¹. Kokkuvõttes areteeriti selle käskkirja alusel 767 397 inimest, neist lasti maha 386 798. Ülejäänud läksid laagrisse.

Laiuste järjekord saabus 1938. aasta kevad-suvel. Arreteeriti Karli kõige vanem poeg Jaan. Ta võeti kinni Horoševost ja viidi Leningradi, Krestõi vanglasse. Täpset kuupäeva ei suutnud hiljem keegi meenutada.

Ludmilla Laius, Jaani minija: *Jaan rääkis, et Krestõis olid hirmsad piinamised. Üks ülekuulamine teise järel. Raudahi aeti punaseks. Jaan tõugati ninapidi ahju juurde, higi voolas ojadena, nõuti: kirjuta alla! Kui ei kirjutatud, tagasi ahju juurde, niikaua kui minestasid. Siis visati pangega külma vett kaela ja uuesti – kirjuta alla! Lõpuks lohistati jalgupidi kongi tagasi... Jaan ütles, kui mina oleksin süüdistusele alla kirjutatud, oleks kannatanud kogu minu perekond, naine ja lapsed oleks välja saadetud, mis elu see siis neile oleks olnud? Mõtlesin, et parem suren siiasamasse, aga alla ma ei kirjuta. Mind lastakse nagunii maha! Kuid Pauliina palvel olevat keegi sugulastest saatnud kaebuse Moskvasse ja pärast seda toimunud kohtuprotsess, kuhu kutsutud ka külaelanikud, kes olid Jaani peale kaebuse kirjutatud, ning ta vabastati. Aga võib öelda, et ta jäi elu lõpuni vigaseks. Jaani jalad olid sinised-sinised nagu klaas, kõndida sai ta ainult kahe kepi najal, sedagi väga vaevaliselt.*

Ester Taal, Leida sõjakaaslane ja sõbranna: *Minu isa töötas sellal raudteel. Kuna oli teatatud, et meie koduküla Gorka lammutatakse ära, hakkas isa kiiresti Gatšinosse uut maja ehitama. Kuid maja ta valmis ei saanudki, ühel öösel tehti järsku haarang ja isa viidi koos teiste eesti meestega minema. Ma õppisin Peterburi eesti gümnaasiumis. Läksin Krestõisse isa otsima. Jõudsin hommikul vara kohale, pimedas. Kogu Neeva kallas vangla kõrval oli rahvast täis. Vaikivad kujud, seisti gruppides, sosistati erinevais keeltes, osati tasakesi nutta. Õhtu eel sain luugi ette. Küsisin, kas minu isa on siin? Vastati, jah, isa on siin, aga raha ega toitu vastu ei võetud, polevat tarvis. Nii käisin ma mitu korda, kuni öeldi: ära enam tule, isa saadeti kaugele-kaugele, ilma kirjavahetuse õigusega. Tüdruk ei aimanudki, et fraas „ilma kirjavahetuse õigusega” tähendas mahalaskmist. Tema isa Rudolf Taal, kulakuks tehtud eesti talupoeg, tapeti troika otsusega 15. aprillil 1938. a., süüdistatuna aktiivses riigivastases propagandas ning kuulumises sektantide-bandiitide gruppi. Ta rehabiliteeriti Leningradi oblasti kohtuotsuse alusel posthuumselt koos kõigi kodanikuõiguste taastamisega 17. märtsil 1995. aastal.*

Richard elas oma perekonnaga Kingissepa ääretänavas. Leida on meenutanud, kuidas maja-majahaaval hakkas piki tänavat lähenema areteerimiste laine, kuni ühel hilisõhtul

põrutati nende uksele. Richard läks vastu, talle esitati mingi paber. Korter otsiti läbi, kas midagi leiti või mitte, ei mäletanud hiljem keegi. Richard, kes kinnitas perekonnale: *Ärge kartke, ma tulen kindlasti tagasi, ma pole midagi seadusevastast teinud, viidi minema.* Läks ja kadus, jäljetult. Oli 2. märts 1938. *Nadježda Laius, Antoni minija: Ma sõitsin kolhoosi asjus Kingisseppa. Äkki vaatasin: pikk järjekord - vanglasse! Ja Armanda seisis ka seal. Läksin tema juurde, küsisin: Mis sa siin seisad? Ta ütles: Richard võeti kinni, ma tahan teada, kus ta on...Armandale ei antud võimalustki meest otsida. Ta saadeti kiires korras koos lastega Kalinini oblastis asuvasse Võšni Volotšoki linna. Perekond lahkus Kingissepast kaks kompsu käe otsas. Kehtiva korra kohaselt jäi maja koos kõigega, mis selles oli, ühele arreteerijaist. Ilmselt jõudis samal ajal Võšni Volotški NKVD-sse ka Richardi „süüdistusmaterjal”, mis, nii nagu vaja, laienes kogu perekonnale. Algas elu, mille kohta Leida ütles hiljem: *Olime nagu lindpriid või põlatud, kellest ei hoolitud või ei tohtinud hoolida. Seda tunnet ei saa kunagi unustada. Polnud kohta, kus elada ja polnud, millest elada. Selles olukorras langesid esmakordselt Armanda õlule kõik perekonnamured. Kes julges tööle võtta kulakuks tehtud eesti talupoja naist? Armandal tarvitses vaid öelda oma nimi ja tema ees sulgusid ukсед: tööd ei ole! Ta püüdis ennast ja lapsi veepeal hoida käsitööga, müüs kaasa võetud asju, aga kuniks sellestki abi oli? Lõpuks pääses ta ühele tekstiilivabrikus vabanenud kohale. Masinaõlid, mida tehases kasutati, olid mürgised. Armandal tekkis nahapõletik, käed olid haavandeis, kuid teist töökohta tema jaoks polnud olemas. Juba ammu pidas Venemaal lõikust nälga. Nähtavasti olid tööliste toidunormid pisut suuremad ning Armanda nõudis, et ka Leida läheks tööle. Põlvili maas palus viieteistaastane tüdruk võimalust lõpetata keskkool, lubades oma õlule võtta kõik kohustused, mis olid seotud koduse majapidamisega, kaasa arvatud leivasabad. Sellega Armanda nõustus. Leida lõpetas keskkooli, sai küpsustunnistuse ja kohe algas sõda.**

Sõjateade tabas teda tänaval: Ma nutsin kohutavalt, mõtlesin, et nüüd on kogu elu läbi, homset päeva ei ole... Kunagi oli Leida unistanud geoloogi elukutsest, kuid need plaanid purustas väljasaatmine. Võšni Volotšokis oli ainult üks talle enam-vähem sobiv kõrgkool – Õpetajate Instituut. Ta tegi sisseastumiseksamid füüsika-matemaatika teaduskonda, võeti vastu, käis kolm kuud loengutel, siis viidi instituut linnast minema, Volga äärde. Leida, kes väljasaadetuna oli määratud Võšni Volotšoki linna, kaasa minna ei saanud, ta

läks vabrikusse ning hakkas ema kõrval sõduripesu õmblema.

Riigis, kus isade ja isaisade elutöö kuulutati kuriteoks ning jalge alla tallati laste ja lastelaste elu, valitses pime hirm. Mis võis vana Karli siinilmas veel kinni hoida? Kui tema aeg ümber sai, anti talle maalapp „seitse jalga pikkuselle, neli jalga lai”...*

Kulaku tütar

Virelemine nälgivas Võšni Volotšokis oli täiesti mõttetuks muutunud. Rutiinses vabrikutöös polnud midagi kõitvat. Vaevalt Leida tollal taipaski, millise pöörde oli tema ellu toonud isa arreteerimine. 15aastane tüdruk sattus automaatselt madalama sordi inimeste hulka, kelle ainus õigus oli alistuda väljasaatmise käskudele ja keeldudele ning vorpida näljapajuki eest sõduripesu, mille järele nõudlus rindel kasvas peadpööritava kiirusega. Riigivõimu ei huvitanud ühe kulaku tütre eesmärk – kõrgem haridus. Vastupidi, kirjutamata reeglite kohaselt ei peetud hariduse andmist kulakute järeltulijatele üldse vajalikuks. Omatahtsi Leida Võšni Volotšokist välja ei pääsenud, kuid tee tegi lahti sõjavägi. Naistele ja tütarlastele pakuti võimalust spetsialiseerumiseks mõnele erialale meditsiini valdkonnas ning ema silma all kasvanud tüdruk, kellel polnud õrna aimugi sellest, mis toimub eesliinil, tegi hulljulge otsuse: Vaatamata isa saatusele ja perekonna saatusele, oli mul tunne, et praegu peab inimene olema rindel!

Rindele ei jõudnud ta kunagi. Komsomoli lähetusega saadeti Leida samas rajoonis Bologoje raudteejaama külje all asuvasse välihospidali. Nooruke halastajaõe kandidaat ei osanud iseennastki pikeerivate saksa pommitajate eest varjata, kõnelemata haavatute abistamisest lahinguolukorras. Oma esimestest tuleristseist pääses ta õnnekombel eluga, kuid aiapostidest, mida tuli raiuda ahjukütteks, tüdruku jõud üle ei käinud, ta vigastas ennast ja velsker viis ta palatist minema, raamatukogusse. Leida hakkas haavatuile ajalehti ette lugema, otsis raamatuist luuletusi, õppis pähe, esines palatis. Ent kui hospital alustas teed rindele, tüdrukut kaasa ei võetud. Ta oli liiga noor, pealegi ei talunud ta autosõitu, nina hakkas verd jooksuma, ja ta saadeti tagasi Võšni Volotšokki. Järgmisel aastal sai Leida üheksateist. Astudes vabatahtlikult sõjaväkke, esitas ta oma tingimused: *Mina ei taha olla sanitar, mina ei taha saada medõeks ega arstiks, mina tahan raamatukogusse!* Loomavaguneist koosnev ešelon läks raudteejaamast liikvele. Leida seisis avatud ukstel sõdurpoiste keskel, lehvitades perroonil jooksvale Armandale, kes ahastas: *Leida! Leida!*

Leida! Kuskil vahepeatuses ostis tüdruk plastmassist kõrvarõngad. Kütmata vagunis külmusid juuksed öösel põranda külge kinni, üks kõrvarõngas purunes ning hommikul tuli need minema visata. Laiust ei suunatud raamatukogusse, ta saadeti II Balti rinde kergelt haavatute haigla juures asuvasse klubisse. Kuna klubis oli grammofon ehk patefon, nagu ta ise seda mänguriista nimetas, käis ta palateis, patefon süles, ja tegi muusikat, mis tema meelest andis juba kontserdi mõõdud välja. Ent sedamööda, kuidas õnnestus koguda mõttekaaslast, hakkas Leida oma ideid realiseerima. Tema initsiatiivil loodi naisansambel, õpiti repertuaari, alustati ringsõite. Leida oli konferansjee, ta mängis sketšides, laulis, tantsis, temast sai kogu selle ürituse hing ning organisator. Ansambel muutus kiiresti väga populaarseks. Armandale läksid teele fotod lühikeste sõnumitega: *Emakene, kui sa tunned igatsust, vaata seda fotot ja sa naerata jälle! Kõik need inimesed teavad, kui hea ema sa oled ja saadavad sulle sõbraliku tervituse! Kallis ema, vaata seda fotot ja tea, et ma naeratan alati. Naerata sinagi koos minuga...*

Pärast paariaastast kultuuritööd otsustas väeosa juhtkond Laiust autasustada ordeniga. Kuna Leida oli eestlane ja seal, kus vaja, teati ülihästi, mis eestlastega oli tehtud, saatis Smerž järelepärimise Võšni Volotšoki julgeolekuorganeile. Tuli vastus: *Leida Laiuse isa on arretereitud ja istub vanglas.* Vaevalt Richard tollal veel elavate kirjas oligi, tõenäoliselt oli ta juba ammu maha lastud ning koos tuhandete teiste nimetute ohvritega ühishauda aetud NKVD salajasel matmispaigal, mis asus Leningradi oblastis, sealseis Levašovo soodes. Kuid võis ka olla, et hoopis kuskil mujal, sest ettenägelikult oli neid kalmistuid soetatud mitu. Kõrgemalt poolt saabus väeossa komisjon, mis nõudis, et Leida ütleks kirjalikult lahti oma isast kui rahvavaenlasest.

Laius: *Ma võin olla vaikne, vaikne, aga kui plahvatan, siis plahvatan. Ma peaagu sõimasin nad läbi ja ütlesin, et paremat inimest kui minu isa, maailmas ei ole, ja seda ma eluilmaski ei tee! Nad said minust lahti nii, et saatsid mind kiiresti eesti Laskurkorpuse. Midagi muud nad ette ei võtnud.*

Laskurkorpuse jälgedes jõudis Leida Narva. Kauni linna asemel, millest ema oli talle kunagi jutustanud, leidis ta eest varemed. Ehkki linna servas oli terveks jäänud Oru tänav ja isegi maja, kus oli elanud Seppade perekond, kuid Leida nende aadressi ei teadnud ega osanud majagi otsida. Laskurkorpuse staapi ta Narvast ei leidnud, nähtavasti oli see juba kuhugi edasi viidud. Küll aga asus seal Laskurkorpuse tagavarapolk, kus samuti vajati

kultuuritöötajat, ning Leida võeti väeosa raamatukogusse. Seal kohtus ta Ester Taaliga, kes oli oma „tule ja veeproovid” ammugi juba läbi teinud. Ka Estri isa oli maha lastud, koduküla purustatud, inimesed peavarju otsides teab-kuhu põgenenud. Kuna tüdruk oli Peterburi eesti Gümnaasiumis väga hea hariduse saanud ning valdas mitut keelt, võeti ta staapi, kus ta tegeles toitlustamisega. Ent niipea, kui Leningradi blokaad läbi murti ja oblasti arhiivid avanesid, pandi Ester koduaresti. Püssimees seisis ukse taga, tüdruk majast väljuda ei tohtinud, enne kui ta konvoi saatel staapi viidi. Smerži-mehed küsisid: *Kus su isa on?* Ester puhkes nutma, seletades, mis isaga oli juhtunud. Anti karm käsk: *Unusta kõik oma sõbrannad staabis, ära mine staabi ligigi!* Tüdruk kartis, et teda ootab isa saatus, kuid õnneks oli loodus kinkinud talle ilusa soprani ning Ester viidi Emil Laansoo orkestri juurde solistik.

Edukad talupojad arreteeriti, viidi vanglasse, kus neid piinati, pärast seda lasti nad maha ja veeti koormate viisi laipu aegsasti valmiskaevatud NKVD salajastesse ühishaudadesse. Lisaks kõrgete juhtide käskkirjadele karistati „spioone” ja nende naisi. Väikesed lapsed võeti raudteejaamades emadelt ära, nende tee viis lastekodudesse. Oma vanemaist ei mäletanud need lapsed hiljem mitte midagi. Emad veeti kuhugi tööorjadeks, pojad saadeti rindele, kuid tütreid lennutati, nagu pilpaid tormikeerises.

Armastuse tantsud

***Kesk tormiseid retki, kui ränadad sa tähisel ööl,
meenuta neid õnnehetki, mis sündind me ühisel teel.***

Vello. Narvas 05. 03. 45.

Oli loomulik, et noored vajasid kontakte, kuid võimalused olid äärmiselt piiratud. Praktiliselt polnud kuskil ruumi, kus oleks saanud kasvõi tantsida. Ainus suurem ruum oli majas Hermannini kindluse lähedal järsakul. Kui sinna aga korruga trügis sisse ligi paarsada inimest, siis võib arvata, kuidas õnnestus seal tantsida. Oli tegemist, et partnerit mitte kaotada. Kuid aasta lõpuks taastati endine ohvitseride kasiino Jõesuu tänaval majas nr. 12 ja selle kõrval asuv hoone, kus paiknes polgu ohvitseride reserv. Kasiinoruumidega

saime endale tollaseid tingimusi arvestades küllalt head võimalused. Seal oli väike saal hea põranda ja lavaga, kus sai korraldada ka isetegevus- ja tantsuõhtuid. Esialgu polnud mul kindlat tantsupartnerit, ent ühel oktoobrikuu laupäeval, kui me jälle tantsime, märkas Vello uut tütarlast, vabandas oma saatjate ees ja viis Leida tantsima. Nii sai Vello Varest Leida Laiuse pidev tantsupartner.

Korrektne noor ohvitser, pealegi veel eestlane, kes oli abivalmis ning tantsis hästi, võitis väeossa saabunud uue tüdruku usalduse ja ka südame. Leida oli ülepeakaela armunud. Ilmselt oli kiindumus vastastikune, sest Leida sõnutsi ei suutnud nad päevagi lahus olla. Vanuigi, juba elukogenud naisena seda nooruslikku tundepuhangut meenutades ütles Laius: *Ma pole kunagi oma elus nii armunud olnud, nagu siis!* Talle tundus, et terve maailm peaks teadma, missugune õnn on talle osaks saanud. Ja esimene, kellega Leida oma suurt õnne jagama tõttas, oli ema. Teele läks foto, mille pöördel oli kiri: *Ema, see on minu sõber Vello, sünd. 1923. Räägitakse, et ta on minuga väga sarnane. (Tõlge vene keelest).*

1945. aasta märtsis andis Laius koos teiste väeosas teenivate naistega avalduse, paludes ennast saata Kuramaale, rindele. Ta töötas neli kuud sekretär-masinakirjutajana staabis, mis asus sealgi eesliinist kaugemal, ehkki staaži arvestati kolmekordselt. Lahkumisel anti talle pakk ülesandega viia see Tartusse, Vellole. Tagasiteel, rongis, tabas Leidat ootamatu sõnum: sõda oli lõppenud! Sinisilmsena, nagu teda hiljemgi mõnel puhul iseloomustati, tõttas ta kallima juurde, Vello koju. Leida oli oma eesti keele oskust püüdnud küll värskendada, kuid tulemus oli kehvavõitu, vestlusest asja ei saanud ning, andnud edasi paki, kiirustas ta lahkuma.

1945. aasta kevadel toimusid Leningradis spordivõistlused. Vello oli tubli spordimees ja ta saadeti sinna võistlema. Leidal oli tädi, kes elas Leningradis, Vassiljevski saarel. Leida andis talle tädi aadressi, Vello otsis nad Leningradis üles, ööbis seal ja kuulis ka üht-teist Leida perekonna saatusest, tema isa represseerimisest. 1945. aasta sügisel saadeti tagavarapolk laiali, siis demobiliseerus ka Leida. Sama aasta oktoobris pandi kokku meeskond, mis pidi väeosa arhiivi viima Lõuna-Uuralites asuvasse Armees Keskarhiivi. Vello pandi grupi vanemaks, koosseisus olid seersandid dokumentidega, teiste hulgas Sällik. Sõidu ajal meenutati väeosa elu. Sällik, kes teadis Leida kodu ja tema kodust olukorda, hoiatas Vellot, et ta oleks ettevaatlik, et ta Leidaga niimoodi, avalikult, ringi ei

käiks, ta on kulakute perekonnast, kulaku tütar. Sällik ütles, et tema elanud Laiustega ühes külas ning osalenud ka Leida isa arreteerimises. Juttu tehti samuti Kasega, kes andis mõista, et ka tema teab Laiuste perekonda ja seda, mis seal juhtus. Vellol oli imelik kuulda, kui peaaegu käsukorras öeldi, et ta jätaks Leida rahule, et ta temaga enam tegemist ei teeks!

Kummalisel kombel olid Vello kolleegid informeeritud Laiuste saatusest, kuigi nad ei teadnud, kus Laiused olid elanud, paigutades perekonna kuhugi Tikapesa kanti, millega Laiustel midagi ühist ei olnud. Tikapesa külast kirjutas Veera Saar juba 1990. aastal romaani „Maa hind”, milles ta avalikustas ka talupoegade piinamise ülekuulamistel.

Leida Laiuse lapsepõlvekodu asukoht selgus stuudio filmigrupi ekspeditsioonil Leningradi oblastisse ja St. Peterburgi 1999. aastal.

Kui Vello Uuralitest tagasi jõudis, sai armastajate kohtumispaigaks Meriväljal asuv väike maja. See oli pelgupaik, kuhu soovimatud pilgud ei pääsenud. Juhtus, mis juhtuma pidi: ühel heal päeval selgus, et Leida ootab last. Kui kõneks tuli abiellumise võimalus, vastas Vello: *Mul pole plaanis perekonda luua, ma tahan Moskvasse õppima minna.* Kuigi oli ka teisi ja märksa karmimaid põhjusi, mis Leidani vist kunagi ei jõudnud. Selles „klassideta” riigis, kus julgeolekuorganid kontrollisid kõiki ja kõike, ka inimeste eraelu, ei saanud noor ohvitser lubada endale mingeid lähedasi suhteid kulaku tütreaga, kõnelemata juba abielust. Ekspeditsioonil Uuralitesse oli piisavalt aega, et Vellole selgeks teha Stalini riigis valitsevad aabitsatõed. Tagantjärele süüdistas Laius mõnikord iseennast, sest lahku oli mindud terava konflikti õhkkonnas, ehkki sellest ei sõltunud mitte midagi.

Pärast sõja lõppu kohtusid nad vahel seltskonnas või mingitel ametlikel üritustel. Laiuse 60nda juubeli puhul tuli Vello oma kunagist kallimat lilledega õnnitlema. Seda naiivset tüdrukut, keda ta suure sõja ajal kirglikes valsipoognais oli keerutanud, ta muidugi eest enam ei leidnud. Leida oli viisakas inimene, piinlikke küsimusi ei puudutatud. Pealegi oli elu nad vahepeal lõplikult lahku viinud. Laius töötas siis juba filmirežissöörina. Ta oli pühendunud loomingule, mis sidus teda algul teatriga, siis õpingutega Üleliidulises Moskva Filmiinstituudis ja hiljem juba filmiga.

23. mail 1945. aastal tühistasid Leningradi oblasti julgeolekuorganid Armanda Laiuse väljasaatmise. Sama aasta augustis saabus Armandale Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu teade, mis andis talle loa ümberasumiseks Eesti NSV-sse, Rakvere rajooni.

Nähtavasti selletõttu, et Leida elas Tallinnas, lubati Armandal sõita pealinna, tütre juurde.

Eluvintsutused polnud Armandat säästnud. Ta oli väsinud ning kibestunud inimene. Jõudnud lõpuks Leida juurde ja kuulnud tema rasedusest, sattus Armanda ahastusse: *Mul on häbi, mul on nii häbi, et minu lapsega on midagi sellist juhtunud!* Hoolimata sõbrannade püüdlustest Armandat rahustada, veenda teda, et Leida kui tugev, terve noor naine toob ilmale elujõulise, tugeva lapse, nõudis Armanda resoluutselt raseduse katkestamist. Ja nii, nagu kunagi kaugelt jäänud lapsepõlves, osutus ka seekord ema tahe Leidast tugevamaks. Ta alistus ning kahetses seda elu lõpuni: *Mul oleks vähemalt lapski olnud...* Abort oli keelatud. Leiti mingi nurgatagune meditsiinitöötaja, operatsioon tehti erakorteris köögikardina taga. Leida elu päästsid arstid, kuid teistkordset võimalust saada last, kogeda emaõnne, selle valu ja ka vaeva, ei andnud saatus talle enam kunagi. Leida kaalus korduvalt lapsendamise võimalust, kuid seegi osutus ebareaalseks, sest tal polnud perekonda. Ta oli üksik naine ning jäigi üksikuks.

Teater

Teatripisiku võttis Laius sõjaväest kaasa. Kontrollimaks oma võimeid, sõitis ta juba enne demobiliseerumist Leningradi, sealsesse Teatriinstituuti. Kuna ta sattus kevadise eksamisessiooni ajale, anti talle võimalus esinemiseks. Mis võis isetegevuslasel tagavaraks olla? Mõni luuletus või üht-teist kunagistest lühipaladest, ilmselt tuli teha ka etüüde. Kuid hinnang oli positiivne ning Laius lahkus soovitusel tulla kindlasti sisseastumiseksameile, mis pidid toimuma samal sügisel. Järgnes kirjalik kutse, milles kinnitati: eksamikomisjoni otsusega 16. juulist 1945 on Leida Laius lubatud sisseastumiseksameile, mis algavad 5. septembril k.a. Saabumisest paluti eelnevalt teatada. Leida paraku eksameile ei jõudnud, sest veel enne, kui ta sai kätte ametliku kutse, oli Armanda näitlejatöö resoluutselt hukka mõistnud: *See on kergemeelne elukutse, mitte mingil juhul!* Nagu alati, sai Armanda ka sel korral oma tahtmise, taipamata, kui tänamatut rolli hakkas see mängima tütre edaspidises elus. Suurepärane võimalus, mis oleks Laiusele kindlustanud professionaalse ettevalmistuse tulevaseks näitlejatööks, läks vett vedama. Unistusi asendas eluproosa. Ehkki Armanda võeti Tallinnfilmi tuletõrje valvuriks, oli tema palk nii väike, et sellega ei saanud Leida arvestadagi. Ta alustas kohe

tööd inspektorina Toiduainete Ministeeriumis, mis andis elamiseks vajaliku sissetuleku. Seal töötas ta kaks aastat. Samal ajal moodustati Tallinnas uus õppeasutus – Eesti Riiklik Teatriinstituut. Leida sõnul hoidus ta esialgu sellest kõrvale, võib-olla ema mõjul. Ent kui kinoministriks sai Algu Raadik, hakkasid tema fantaasialennus sündima suurejoonelised plaanid kinematograafia arendamiseks Nõukogude Eestis. Nõmmele pidi juba 1958. aastal kerkima terve filmilinnak, aasta toodanguks planeeriti 10 mängufilmi. Suured juhid kavandasid mahukat kodumaist filmitoodangut, ehkki polnud olemas algupärast stsenaaristikat, erialase ettevalmistusega mängufilmi režissööre ega teisi spetsialiste, kes oleksid kindlustanud tulevase filmitoodangu korrektse kunstilise ja ka tehnilise taseme. Küll aga loodi teaduskond, kus hakati koolitama filminäitlejaid. Leidale andis see võimaluse õpinguid jätkata, ning ta astus uude teaduskonda, ehkki õppida tuli edaspidigi mittestatsionaarselt. Algu Raadiku saatus otsustati EKP Keskkomitees, kus temast tehti propaganda sekretär, ja koos sellega surid oma loomulikku surma ka kõik tema suurejoonelised õhulossid. Filminäitlejate teaduskond ühendati Tallinna Teatriinstituudiga, kus jätkas õpinguid ka Laius, paraku ikka endistviisi, mittestatsionaarselt, teenides samal ajal leivaraha erinevais asutustes: Arhitektide Liidus, inspektorina Rahvaloomingu Maja teatriosakonnas, kuni ta lõpuks käsukorras viidi üle Kunstide Valitsuse teatriosakonda, abiks ülemusele, kes vajas tõlki.

Pärast lõpueksameid ning õnnestunud osatäitmist Valjana Simukovi näidendis „Varblaste mäed“ (lavastaja Ed. Tinn), anti Laiusele 1. juulil 1950 diplom Eesti Riikliku Teatriinstituudi lõpetamise kohta. Kuna ta lõpetas kiitusega, oli tal võimalik valida teater, kus ta kavatses tööd alustada. Leida otsustas Võru teatri kasuks, kuid sinna teda ei lastud. Tõenäoliselt oli põhjus selles, et Võrus töötava Lõuna-Eesti teatri päevad olid siis juba loetud. Nii publiku vähesuse, kui ka sobiva teatrijuhi puudumise tõttu otsustati teater sulgeda, mida järgmisel aastal tehtigi. „Varblaste mäed“, Riikliku Teatriinstituudi teise lennu diplomitöö, lülitati Draamateatri repertuaari ning Laius hakkas Draamateatris mängima. Poole aasta pärast võeti ta teatri koosseisu.

Leidaga samal kursusel olid õppinud Endel Padrik, Valdo Peetri, Lidia Stepanova, paralleelkursusel Arvo Kruusement, Kaljo Kiisk, Grigori Kromanov, Linda Rummo, Jaan Orgulas, Einari Koppel jt. Enamik neist noortest siinse koolitusega ei piirdunud, jätkates õpinguid Moskva Riikliku Teatrikunsti Instituudi eesti studios (GITIS-es), mis andis

neile tulevaseks tööks väga hea ettevalmistuse.

Nii saabus aasta 1950, mil poliitvangina saadeti Irkutski laagrisse Leo Kalmet. Leida Laius, kellel Kalmetiga oli tekkinud eriti hea kontakt, kaotas oma kõige lähedasema õppejõu, keda ta hindas väga kõrgelt veel aastakümneid hiljemgi, kui ta juba filmirežissöörina töötas.

Parima aja, mis on inimesele antud õppimiseks, oli Laius kaotanud terrori-aastaisse ja sõtta. Ta oli juba 27aastane, kui ta alustas tööd Draamateatris. Rollidest Leidal puudust ei olnud, ta oli pidevalt laval. Iseasi, kas osad, mida algajale näitlejale anti, alati tema ootustele vastasid. Muidugi huvitasid Laiust eelkõige karakter-rollid, mis oleksid talle andnud võimaluse ennast lahti mängida, kuid seda juhtus aruharva. Enamik osadest, millega ta lavale tuli, olid 50ndate aastate jäika repertuaaripoliitkat peegeldavad ülipositiivsed, ehk, nagu Laius ise neid nimetas, “helesinised” rollid, millest ta kiiresti tüdines. Oli ka aastaid, nagu 1952, mil ta tegi kuus pisirolli ehk “sutsu”, nagu näitlejad ise neid nimetasid, mängides Safit A. Tokajevi “Peigmeestes”, lavastaja A. Särev, Martat V. Lacise “Kaluripojas” II, lavastaja Särev, naistelefonisti ja lille müüja Tatjanat K. Trenjovi “Ljubov Jarovajas”, lavastaja I. Tammur, Olja Korapelnikovat A. Simukovi “Tütarlastes-kaunitarides”, lavastaja K. Süvalep, ja aasta viimase osana ajaloo õpetaja Jakovlevat L. Geraskina “Küpsustunnistuses”, lavastaja A. Lauter. Mõningaseks erandiks kujunesid ehk paar hilisemat osa: Belotelova A. Ostrovski “Balsaminovi abiellumises”, mille 1953. aastal lavastas K. Süvalep. Balsaminovit mängis võrratu huumoritunnetusega Jüri Järvet ja koos temaga tegi ka Laius ühe oma õnnestunumaist näitlejatöödest Draamateatris. Siia võiks veel ehk lisada proua Säinase rolli Oskar Lutsu „Tagahoovist”, mille lavastas A. Särev.

Keskkoolipäevil, enne perekonna väljasaatmist, oli Leida eesmärgiks olnud kõrgem haridus. Kuna eestikeelsed koolid olid Venemaal sellal juba suletud, püüdis ta omandada võimalikult head vene keele oskust. Emakeel jäi koduseinte vahele. Jõudnud Nõukogude Eestisse, polnud ta eesti keelt unustanud, kuid tema kõnes andis tunda vene keele mõju. Kuna Laius jagas garderoobi Laine Mesikäpaga, võttis Laine käsile tema emakeele oskuse. Arvestades Mesikäpa väsimatut järjekindlust, ei jäänud see töö viljatuks. Teatris tekkis väike sõpruskond, kuhu kuulus ka Linda Rummo. Suhtumises kolleegidesse oli Leida väga stabiilne, kunagi sõlmitud sõprussidemed ei katkenud hiljemgi, kui ta juba

Moskvas oli ja filmirežissuuri õppis. Kuid aeg lendas. Leida ei käinud ringi, pea pilvedes, ta hindas oma ajalimiiti väga karmilt. Ja kui selles olukorras Tallinnfilmi direktor Nikolai Danilovitš pakkus Laiusele võimalust alustada õpinguid Moskvas, Üleliidulises Kinematograafia Instituudis ning omandada filmirežissööri elukutse, ei lasknud Laius seda endale mitu korda meenutada. Õnneks nõustus sellega ka Armanda, kes oli lõpuks mõistnud, et korralikku haridust polnud Leida kunagi saanud. Kuna Armanda tegi siis juba „Ukule“ ilusat käsitööd, mis andis mõningase pensionilisa, oli tal võimalik Leidat natuke materiaalselt toetada. Pealegi olid üsna varsti kodumaile naasmas noored näitlejad, kes Moskva Teatrinstituudis olid saanud väga hea erialase ettevalmistuse, millele Leidal polnud midagi kõrvale panna. Ta sõitis Narva, käis vanaisa hual, pidas nõu Meetaga, kellel õnnestus tema kõhklusi ja kahtlusi leevendada. Ja kui ta tagasi jõudis, pakkis ta kohvri ning läks Balti Jaama, kus ootas juba ees Jüri Müür, kes oli samuti otsustanud pooleli jäänud õpinguid jätkata Moskva Üleliidulises Filmiinstituudis. Ainsa saatjana oli kohal Laine Mesikäpp. Laius oli siis juba 32aastane. Kuid eelnevad näitlejatöö kogemused ei läinud tühja. Temast sai režissöör, kes tunnetas näitleja eeldusi, oskas näitlejaid valida ja ka nendega töötada.

Aleksander Dovženko

Kui Leida kuulis, et sisseastumiseksameid Moskva Üleliidulisse Kinematograafia Instituuti võtab vastu ei keegi teine, kui nõukogude kinos ülipopulaarseks saanud filmirežissöör Aleksander Dovženko, tundus talle, et see oli eriline õnn, mille saatus oli neile kinkinud. Juba Dovženko kuju ise sisendas aupaklikkust. Tema loengud olid huvitavad, põnevad. 60ne aastasena nägi ta väga nooruslikult välja. Nooruslikud olid ka tema ideed ja kavatsused, samuti jutustused oma reisidest. Ent kui Dovženko kuulis, et Leida oli sõjaväe läbi teinud, ütles ta, et ainuõige lahendus oleks, kui Laius alustaks kohe filmiga: *Tulge, ma annan teile filmi kätte ja te võite kohe praegu tööga alustada, miks asjatult aega raisata!* Ent nii Leida, kui ka Jüri Müür otsustasid eksamid siiski ära teha, ja see neil ka õnnestus. Kahjuks aastapäevad hiljem Dovženko suri. Ja kahele eestlasele sai osaks au kanda kalmistuteekonnal suurmehe sarka. Juulis 1960 anti Leida Laiusele Üleliidulise Kinematograafia Instituudi diplom. Kuid 5. mail, veel enne Moskvast

lahkumist, adresseeris Laius Nõukogude Liidu Peaprokurile kirja isa hukkamise ja samuti ka perekonna repressioonide kohta. Vastust sellele kirjale ei tulnud kunagi.

Lisaks õppefilmidele juhendas Leida pärast õpinguid paar aastat näitlejate õppestuudiot, lavastades tollaste lõpetajatega Jevgeni Svartsi näidendi „Vari”. Ta oli üks väheseid eesti filmirežissööre, keda noored meelsasti oma debüütfilmide juurde konsultandiks kutsusid. Laius oli see, kes märkas ja tundis rõõmu ka noorte õnnestumiste puhul. Tema ainsaks näitlejatöök kinodes jäi Elve roll Kalju Kiisa filmis „Maaletulek”, mis valmis 1972.aastal.

Esimene film, mille tollane Tallinnfilmi peatoimetaja Ants Saar Laiusele debüüdiks välja pakkus, oli lugu Holger Puki lasteraamatu ainetel pealkirjaga „Rohelised maskid”. Tehti kolm varianti. Vaatamata stuudio optimismile, stsenaariumit ei olnud ega tulnud. Kulutused kanti maha.

Sellele järgnes „Portree”, kolmest novellist koosnev täispikk film, mille ühendavaks lülits pidi saama „Õhtust hommikuni”, stsenaaristid V. Pant ja I. Kosenkranius. See oli algusest peale sulepeast välja imetud elutu konstruktsioon. Oli täiesti mõistetav, et Laius sellest loobus.

...

Leida Laiuse tööd

Leida Laiuse rollid Riiklikus Draamateatris.

1. 1950.a.

Valja A. Simukovi „Varblaste mägedes“, lavastaja Eduard Tinn.

2. 1951.a.

Nadežda A. Korneitšuki „Lodjapuusalus“, lavastaja Eduard Tinn.

Katku Liisu A. Hindi ja A. Särevi „Tuulises rannas“, lavastaja Andres Särev.

3. 1952.a.

Safi A. Tokajevi „Peigmeestes“, lavastaja A. Särev.

Marta V. Lacise ja A. Särevi „Kaluri pojast“ II, lavastaja A. Särev.

Naistelefonist ja lille müüja Tatjana K. Trenjovi „Ljubov Jarovajas“, lavastaja I. Tammur.

Olja Korabelnikova A. Simukovi „Tütarlastes-kaunitarides“, lavastaja K. Süvalep.

Ajalooõpetaja Jakovleva L. Geraskina „Küpsustunnistuses“, lavastaja A. Lauter.

4. 1953.a.

Toatüdruk Luša M. Gorki „Päikeselastes“, lavastaja A. Särev.

Belotelova A. Ostrovski „Balsaminovi abiellumises“, lavastaja K. Süvalep.

5. 1954. a.

Oblastilehe erikorrespondent Olga Gardjuk A. Makajonoki „Maksakivides“, lavastaja I. Tammur.

Proua Kontus A. Jakobsoni „Kaotatud paradiisis“, lavastaja I. Tammur.

Kulbi Kai E. Vilde „Mahtra sõjas“, lavastaja I. Tammur.

6. 1955.a.

Proua Säinas O. Lutsu „Tagahoovis“, lavastaja A. Särev.

Leida Laiuse filmilooming

1958. „Kutsumata külalised“. Tootmispraktika „Tallinnfilmis“. Rež. I. Jeltsov, teine rež. L. Laius.

Laius. Hinne - väga hea.

1959/1960. „Keegi ei sure kunagi“. ÜRKI õppetöö E. Hemingway ainetel. Diplom Õppetööd, tootmispraktika jne. Leida kasutas monteerimisel Lihatsovat.

1957. „Kunstnik“. ÜRKI õppetöö, 2 osa, autor ja stsenaarist L. Laius. Hinne - väga hea.

1958. „Kuritöö ja karistus“. ÜRKI õppetöö, 2 osa, režissöör L. Laius. Hinne - hea. rahvusvahelisel üliõpilasfilmide festivalil Amsterdams. Koopia põletati Laiuse teadmata „Tallinnfilmis“.

1960/1961. „Juhuslik kohtumine“. Rež. V. Nevežin, teine rež. L. Laius. Tootmispraktika „Tallinnfilmis“.

1960 - 1963. Filminäitlejate Õpestudio. Studio asutatakse 1960.a. Pärast üleliidulise filmiinstituudi lõpetamist (1961) alustab Laius seal tööd näitlejameisterlikkuse õppejõuna. 1963.a. lavastab ta lõpetajatega Jevgeni Svartsi näidendi „Vari“. Laius oli üks väheseid eesti režissööre, keda noored meelsasti kutsusid konsultandiks oma debüütfilmide juurde, teda iseloomustati kui mõistvat ning delikaatset juhendajat. Ta säilitab noortega hea kontakti hiljemgi, ka pärast lahkumist Tallinnfilmist. Laius oli see režissöör, kes märkas ning tundis rõõmu, kui noortel midagi õnnestus.

1964. „Mäed kui valged elevandid“. E. Hemingway ainetel. Tulevaste operaatorite H. Roosipuu ja A. Muti kursusetöö Üleliidulises Filmiinstituudis. Rež. L. Laius. Osatäitjad:

V. Härm, H. Mandri, Ü. Ulla, V. Loo. Algmaterjalid, koopia ja VHS kassett on üle antud Rahvusrhiivi filmiarhiivile.

1972. Laiuse ainus näitlejatöö kinos - Elve roll K. Kiisa „Maaletulekus“.

Filmid

„Rohelised maskid“

Lastefilm H. Puki samanimelise raamatu põhjal, mida toimetus pakkus Leida Laiusele debüütfilmi lavastamiseks. Autor esitab filmikavandi 10.06.1960.a. Stsenariumiga pole sellel midagi ühist, pigem on tegemist raamatu annotatsiooniga. Esimene töövariant valmib 12.08.1960. Toimetuse arutelu koos Laiusega, keda käsikiri ei rahulda, pole ei dramaturgiat, karaktereid ega atmosfääri. Sellegipoolest planeeritakse film 1961. aasta III-ndasse kvartalisse, režissöör Leida Laius. 14. 10. 1960. teatab Danilovitš Goskinole, et „Roheliste maskide“ autor viibib Moskvas kuuajalistel kursustel filmidramaturgia alal (Bolševos), kus valmib ka stsenaarium. Pärast kursuste lõpetamist esitas autor stsenaariumi II variant, mille põhjal sõlmiti leping.

Temaatiline plaan 1961/1963. Peatoimetaja A. Saar planeerib „Rohelised maskid“ 1961. aasta kolmandasse kvartalisse ülemineva filmina 1961/1962. Autor kirjutab kolm varianti, vaatamata stuudio optimismile stsenaariumit ei sünni. Laius loobub käsikirjast. Veebruaris 1961.a. teeb toimetuse nõukogu koosseisus A. Saar, V. Beekman, K. Kiisk, V. Kruustee, J. Müür ja Õ. Orav ettepaneku käsikiri maha kanda kui tootmiseks kõlbmatu materjal.

R - 1707, n 1, s.ü. 638 (sts. I variant)

----- „----- s.ü. 639 (sts. II variant)

----- „----- s.ü. 691 (sts. III variant)

----- „----- s.ü. 640 (dokumentatsioon).

Toimik (koopiad):

1. Stsenaariumi arvestuskaart.
2. Toimetaja Õ. Orava hinnang stsenaariumile.
3. Stsenaariumide osakonna juhataja A. Saare teade kulutuste mahakandmise kohta.

Väljavõte parteikoosoleku protokollist 25. sept. 1961. A. Saar: „Mis puutub Leida Laiuse võimetesse, siis on mul selles osas väga suured kahtlused, talle tuleb pühendada

kõige tõsisemat tähelepanu.“

„Ma tulen A. Saarele meelde ainult siis, kui ta purjus on, see lihtsalt solvab mind,“ ütles Leida Laius aastapäevad hiljem. Niipalju koostööst tollase peatoimetajaga.

„Portree.“

Kolmest novellist koosnev täispikk film, mille ühendavaks lüliks pidi kujunema „Õhtust hommikuni“; stsenaristid V. Pant, I. Kosenkranius. Leping sõlmiti 04.05.1961 stsenaariumi kavandi põhjal. Valmib kaks stenaariumivarianti. Käsikirja tase ei kannata mingit kriitikat, see oli algusest peale sulepeast väljajäetud konstruktsioon, kummalisel kombel uskusid stuudio juhid kirjandusliku materjali perspektiivikusse (kunstinõukogu protokoll 30 aug. 1961). Ehkki arhiivimaterjalidest pole ma fakte selle kohta leidnud, on mõistetav, et Laius polnud nõus oma filmiga selles konstrueeritud väljamõeldises osalema.

„Portreega“ jännati terve aasta, töö lõpetati 17.05.1962.

R - 1707, n1, s.ü. 756 (toimik)

----- „----- s.ü. 757 (sts. kavand)

----- „----- s.ü. 758 (stsenaarium)

----- „----- s.ü. 759 (stsenaarium)

1962. „Õhtust hommikuni“

4 osa, must-valge. Mart Kalda samanimelise jutustuse motiividel.

Arhiivis pealkirja all „Inimesed pakases“ („Õhtust hommikuni“).

R - 1707, n1, s.ü. 671 (V. Pandi stsenaarium)

----- „----- s.ü. 672 (režiistsenaarium)

----- „-----s.ü. 674 (montaažleht, lepingud)

----- „-----s.ü. 675 (dokumentatsioon)

Filmi tiitrid:

M. Kalda samanimelise jutustuse motiividel.

Sts. Valdo Pant

Rež. Leida Laius

Op. Mihhail Dorovatovski

Kunstnik Rein Raamat

Helilooja Arvo Pärt

Heliop. Harald Läänemets.

Osades: Viuu Härm, Kirill Lavrov, Aksel Orav, Ülle Ulla jt.

Toimik (koopiad):

1. Stsenariumi arvestuskaart.
2. Kunstinõukogu protokoll 30. augustist 1961. Kirjandusliku stsenariumi arutamine.
3. Kunstinõukogu protokoll 12. detsembrist 1961. Kinostsenariumi arutamine.
4. Tallinnfilmi loomingulise sektsiooni koosoleku protokoll 13. aprillist 1962.
5. Kunstilise filmi „Õhtust hommikuni“ materjali läbivaatus ning arutelu.
5. Kunstinõukogu protokoll 19. aprillist 1962. Filmi arutelu..
6. Laiuse diplomitöö hindamine üleliidulise filmiinstituudi režiikateedris 25. aprillil 1962.
7. Koopia filmiinstituudile esitatud diplomitöö teoreetilisest osast. 1962.

Publitsistika. Kaheksa meil ja ka üleliidulises ajakirjanduses ilmunud artiklit.

1962.a. esitas A. Vahemetsa stuudiole ideekavandi „Nova“, millest pidi tulema paljunõutud kaasajateemaline stsenarium. Sõlmiti leping, valmis kaks varianti, käsikirja pakuti Laiusele, kes hoidis seda mõnda aega oma käes, kuid loobus. Töö võttis üle Veljo Käsper, keda stsenarium samuti ei rahuldanud. Leping Vahemetsaga katkestati. Käsikirja töötasid ümber A. Romov ja I. Averbach, konsultandiks kutsuti Gabrilovitš. Valmis kolm varianti, sisuliselt oli tegemist täiesti uue stsenariumiga, Käsper lavastas filmi „Supernova“ 1965.a.

E. Vilde 100-ndaks juubeliks pakkus stuudio peatoimetaja Ants Saar režissöör

I. Jeltsovile lavastamiseks romaani „Külmale maale“, Jeltsov ütles ära. Lembit Remmelgas tuli toimetuskolleegiumi koosolekul välja ettepanekuga anda see Veljo Käsperile ning lükata edasi talle planeeritud film Vilhelmine Klementist. Ajakirjanduses vilksatas info Vilde novellide „Seadusemees“, „Kupja Kaarli adjustaadid“ ja „Tooma tohtri“ ekraniseerimisest („Edasi“, 17. märts 1963, rež. Veljo Käsper). Leida Laius tuli välja ettepanekuga tuua ekraanile „Mäeküla piimamees“, stsenaristik kutsus ta Voldemar Panso, millega viimane ka nõustus.

„Kuna praegu on peasuunaks filmitootmisel eelkõige ajaloolis-revolutsiooniline ja

kaasaegne temaatika, siis E. Vilde teose ekraniseerimine võib kõne alla tulla vaid juubelikomisjoni vastava otsuse alusel.“ (Studio direktori N. Danilovitši ja peatoimetaja A. Saare kiri EKP KK sekretärile Lentsmanile 9. nov.1963). Juubelikomisjoni otsus oli positiivne, alustati tööd. Film valmis 1965.a.

1965. „Mäeküla piimamees“, 9 osa, m/v

R -1707, n1, s.ü. 897 (toimik)

----- „-----s.ü. 898 (libreto)

----- „-----s.ü. 899 (sts. I variant)

----- „-----s.ü. 900 (sts. II variant)

----- „-----s.ü. 902 (režii)

----- „-----s.ü. 903 (režii II variant)

Filmi tiitrid:

E. Vilde samanimelise romaani ainetel

Sts. Voldemar Panso

Rež. Leida Laius

Op. Mihhail Dorovatovski

Kunst. Rein Raamat

Helilooja Arvo Pärt

Heliop. H. Läänemets

Osades: Jüri Järvet, Elle Eha, Ants Lauter, Lisl Lindau, Evald Hermaküla jt.

Auhind

* Jüri Järvetile parima meesosatäitmise eest Prillupi rollis Balti liiduvabariikide, Valgevene ja Moldaavia filmifestivalil Vilniuses 1966.a. Teatavasti tegi Prillupi osatäitmine Järvetile tee lahti üleliidulisele ekraanile - peaosa Kozintsevi „Kuningas Learis“ 1970.a..

Toimik (koopiad):

1. Tallinnfilmi direktori N. Danilovitši ja peatoimetaja A. Saare kiri EKP KK sekretärile Lentsmanile. 09.11.1963.

2. Stsenaariumi arvestuskaart.

3. V. Panso „Stsenaariumi lähtekohtadest“.

4. Toimetuskolleegiumi otsus V. Panso stsenaariumi kohta. 26.03.1964.
5. Panso vastus. 12.04.1964.
6. Stsenaariumi arutamine kunstinõukogus. 05.05.1964. Režissööriks kinnitatakse Leida Laius.
7. Venekeelne otsus Goskinole.
8. Goskino positiivne vastus. 04.06.1964.
7. Kunstinõukogu protokoll. 09.07.1964. Näitlejaproovide arutamine.
8. Toimetuskolleegiumi otsus. 28.12.1964. Filmimaterjal ja vajalikud juurdevõtted.
9. Kunstinõukogu protokoll. 01.06.1965. Filmi läbivaatus ning aritelu.
10. Laiuse karakteristika J. Järvetile.

Kriitika materdas filmi üksmeelselt maha.

Aasta enne „Mäeküla piimamehe“ valmimist arutati eesti kino olukorda ja perspektiive EKP Keskkomitee bürool. Perspektiive tollasel eesti nõukogude kinol ei olnud ega tulnud, kuid „olukord“ tehti asjaosalistele selgeks. Ja 1986. a. toimunud Kinoliidu II kongressil, mis kujunes meie noore filmikunsti järjekordseks nüpeldamiseks, andis Ivar Kosenkranius oma ettekandes muuhulgas ka „Mäeküla piimamehele“ negatiivse hinnangu. Vt. **REF. 1** ja **Ref. 5**, samuti kirjad, mis saadeti „Edasi“ toimetusele, sealt hiljem Laiusele.

Publitsistika: Kolmteist artiklit, mis nii või teisiti puudutavad „Mäeküla piimameest“. Viis Laiusele saadetud kirja, millest koopiaid tehtud ei ole. Möödus kaksikümmend aastat, enne kui päevavalgust nägi O. Remsu essee „Aastad ja filmid“ (TMK 1986, nr. 11), milles anti esimene arvestatav hinnang ka „Mäeküla piimamehele“. Leida ise pidas seda oma debüütfilmiks.

1965.a. võeti studio perspektiivplaani kaasajateemaline film „Tütarlaps mustas“ L. Prometi ideekavandi alusel, mis oli sõelale jäänud hiljutisel ideekavandite võistlusel, režissööriks planeeriti Laius, kes pärast tutvumist stsenaariumiga andis loobumisvõidu. Plaani järgmises variandis on teema ilma režissööriga, seejärel huvitub käsikirjast Veljo Käsper, autoriga sõlmitakse leping, valmib viis varianti, Käsper lavastab filmi 1966.a.

L. Rimmelga aruanne stsenaariumide ettevalmistamisest parteibürool 17. dets.1965: „Kadri ja kasuema“ teema (S. Rannamaa raamatu ainetel) võimaldab huvitavat lahendust, köitis Laiust, kuid äkki see huvi kadus. Loodame, et Laius võtab siiski „Kadri ja kasuema“ või midagi muud kirjanik Rannamaa loomingust või Kitzbergi „Libahundi“.

Toimetuskolleegiumi koosolek 20. septembril 1966. Stsenaariumide perspektiiv. Rimmelgas: „On veel üks konkreetne stsenaarium - „Libahunt“, olen pakkunud Laiusele, kuid tema tahab kaasaegset materjali. Jääb siis selle stsenaariumi küsimus, millega ka mina olen õnnetul kombel seotud.“

Ajaloo: Leping „Libahundi“ stsenaariumi kirjutamiseks sõlmiti Lembit Rimmelga kui Kitzbergi uurijaga 1. juunil 1959.a. režissöör Mandrõkini soovil, kes vormistati kaasautoriks. Peatoimetaja oli V. Kruustee. Nende koostöö jooksis ummikusse 1961.a, kui selgus, et kumbki autoreist ei soovi seda jätkata. Töö katkestati ajutiselt toimetuskolleegiumi otsusega 05.06.1961. Kuna tollane peatoimetaja Ants Saar tegi platsi puhtaks „varjaagidest“, kellel eesti kultuuriga midagi ühist ei olnud, oli sunnitud lahkuma ka Mandrõkin. Stsenaarium oli kaheksa aastat seisnud toimetuse portfellis, enne kui järgmine peatoimetaja Lembit Rimmelgas pakkus seda Leida Laiusele. Käsikiri oli vananenud, dialoogiga ülekoormatud ja oma vormilahenduse poolest filmi jaoks väga raske, lausa sobimatu materjal. Leida oli „Libahundiga“ juba teatris kokku puutunud, kinokoolis katsetanud isegi lavastusega, kahjuks küll mitte Dovženko käe all, kes siis oli juba manalateele läinud, ja muidugi ahvatles teda võimalus teha „Libahundist“ film. Studio direktor Nikolai Danilovitš, maailma parim kokkuhoiumeister, nagu ta oli, nõudis töö jätkamist sealt, kus see kunagi pooleli jäi. Võttis aega, enne kui Mandrõkinist lõpuks vabaneti, ent niipalju kui mina mäletan, alustas Laius tööd sellesama sahtlisse seisma jäänud vana stsenaariumiga, kusjuures Rimmelgas ei teinud käsikirja kohendamiseks praktiliselt mitte midagi. Laius lootis, et pärast käsikirja kinnitamist Goskinos algab tegelik koostöö Rimmelgaga, et luua korralik filmistsenaarium, kuid Rimmelgas tõmbus tööst täiesti kõrvale. Tootmisplaan põles ja nagu ikka, sattus režissöör olukorda, kus ta oli sunnitud filmi toimetaja Lennart Meri üksikasjalike märkuste najal (Meri taotles märksa kaasaegsemat filmi) kiirendatud korras ette valmistama praktiliselt uue stsenaariumi, sest midagi muud tootmisse lasta ei olnud. Direktsioon koos kinokomitee peatoimetaja Raffail Beltšikoviga tegi kõik, et režissöör pooliku käsikirjaga režiiperioodi tõugata. Laius soostus, kartes, et vastasel juhul võetakse tal film käest ära ning antakse kellelegi teisele, sest tootmisplaan tuli iga hinna eest täita. Eesti kino juhid ei andnud endale aru, millise teosega oli tegemist. Leida ütles mulle hiljem: Rimmelgas ei teinud stsenaariumi korrigeerimiseks mitte midagi. Õnnetuseks läksid mõlemad naisnäitlejad, keda Leida planeeris Tiina ja Mari

rollidesse, dekreeti, olude sunnil võeti peaosataitjaks isetegevuslane Ene Rämmeld, kelle tüpaaži pidas sobimatuks filmi operaator A. Mockus (kiri direktsioonile 04.06.1968, ehkki põhimõtteliselt ütles Mockus oma arvamuse välja juba näitlejaproovide arutamisel kunstinõukogus). Laius Mockusega ei nõustunud, sest teisi osataitjaid polnud tal kuskilt võtta. Leida palus toimetajaid Rämmeldi kandidatuuri toetada, mida ka mina tegin. Kahjuks seda, mida loodeti, ei olnud ega tulnud. Võib arvata, kui halvasti tundis ennast Rämmeld Mockuse kaamerasilma ees. Mari rolli hakkas täitma kooliõpilane Malle Klaassen. Raskused, mis tabasid Laiust „Libahundi“ loomisel, iseloomustasid paljuski studio olukorda ning juhtimisstiili üldse. Valitses elementaarne asjatundmatus. Direktsioon ei mõistnud, et professionaalne režissuur oli liiga väike, kindlustamaks olematu filmidramaturgia tingimustes minimaalsetki tootmistahtu. Noori kardeti, mängufilm oli täiesti konkurentsitu valdkond, inimesed aeti omavahel tülli jne. Vt. Kinoliidu juhatuse koosoleku protokoll nr.5 /12.05.1967/.

1968. „Libahunt“, 8 osa, m/v, laiekraan.

R - 1707, n.1, s.ü. 1040 (toimik) Lavastusprojekt on isikufondis.

----- „----- s.ü. 1041 (lavastusprojekt)

----- „----- s.ü. 1042 (sts. I variant; Rimmelgas, Mandrökin)

----- „----- s.ü. 1043 (kolm Rimmelga-Laiuse varianti, kõigil Kitzbergi finaali, millest režiiisenaariumis on loobutud.

----- „----- s.ü. 1045 (režii)

----- „----- s.ü. 1073. Toimetuskolleegiumi arutelud. 10.04.1967.a., 26.10.1967.a. ning 04.09.1968.a. Vt. **REF. 3.**

Filmi tiitrid:

August Kitzbergi ainetel

Stsenaristid Leida Laius ja Lembit Rimmelgas

Lavastaja Leida Laius

Peaop. Algimantas Mockus

Kunst. Linda Vernik

Helilooja Veljo Tormis

Heliop. Roman Sabsay.

Osades: Ene Rämmeld, Malle Klaassen, Evi Rauer, Arnold Sikkel, Evald Hermaküla jt.

Auhind

Algimantas Mockusele parima operaatoritöö eest IV Üleliidulisel filmifestivalil

Minskis 1970. a.

Toimik (koopiad):

1. Stsenaariumi arvestuskaart.
 2. Mandrõkini ja Rimmelga kiri stuudio direktorile ettepanekuga sõlmida libreto alusel leping.
 3. Stuudio kiri kultuuriministri asetäitjale V. Riisile, et taotleda nõusolekut lepingu sõlmimiseks
- Rimmelga ja Mandrõkiniga 06.05.1959.
4. Autorite avaldus tähtaja pikendamiseks kuni oktoobrini 1960.
 5. Autorite teistkordne taotlus stsenaariumi tähtaja pikendamiseks 20. novembrini 1960.
 6. Toimetaja V. Kruustee kiri autoreile nõudmisega ilmuda stuudio stsenaariumide osakonda, kuna stsenaarium lubatud tähtajaks (21.01.61) laekunud pole.
 7. Mandrõkini kiri uute nõudmistega stuudiole.
 8. Toimetuskolleegiumi otsus 05.06.1961 töö ajutise katkestamise kohta.
 9. **Ref.3.** 10. aprill 1967. „Libahundi“ ekraniseeringu arutelu toimetuskolleegiumis.
 10. Kunstinõukogu otsus Rimmelga ja Laiuse stsenaariumi vastuvõtmise kohta. 24.04.1967.
 11. Filmi tootmistähtjad: algus juunis 1967. Suvine natuur.
 12. Toimetaja Lennart Meri märkused režii-stsenaariumi juurde. 2. mail 1967.
 13. Danilovitši kiri Mandrõkinile lepingu katkestamise kohta. 03.05.1967.
 14. Mandrõkini vastuväited.
 15. Kinoliidu juhatuse koosolek 12.mail 1967. Protokoll.
 16. Laiuse avaldus tema kaasautorluse vormistamiseks Rimmelgaga. 15.05.1967.
 17. Goskino positiivne vastus. 22. mai 1967.
 18. Toimetuskolleegiumi otsus „Libahundi“ režii-stsenaariumi kohta. 15. 06. 1967.
 19. Toimetuskolleegiumi otsus „Libahundi“ režii-stsenaariumi kohta. 24. 11. 1967
 20. „Libahundi“ eskiiside ja näitlejaproovide arutamine kunstinõukogus 28.02.1968.
 19. Toimetuskolleegiumi otsus lavastusprojekti kohta. 05.03.1968.

20. Toimetuskolleegiumi otsus filmimaterjali kohta 7. mail 1968. Toetatakse Marguse osatäitja väljavahetamist.
 21. Operaator Mockuse ettekanne 4.06. 1968.
 22. Lembit Rimmelga otsus „Libahundi“ materjali kohta 26.septembril 1968. Laiuse vastuväide.
 23. Rimmelga ja Meri „Soovitusi „Libahundi“ montaaži juurde.“
 24. Filmi arutelu kunstinõukogus. 05.11.1968.
 25. Goskino kiri 26.11.1968. filmi vastuvõtmise kohta.
 26. Filmist jutustab Leida Laius.
 27. Filmi venekeelsed tiitrid..
 28. Laiuse iseloomustus filmigrupi direktorile K. Mustale. 30.11.1968.
 29. **„Libahundi“ lavastusprojekt.** Ainus säilinud eksemplar, palun hoida nagu silmatera. Antud isikufondi.
 30. Eesti Kinoliidu III kongressil 1971.a. annab Kaljo Kiisk oma ettekandes „Kokkuvõtteid kolmest loomingu-aastast“ teiste filmide seas purustava hinnangu ka „Libahundile“. Vt. **Ref. 4.**
- Publitsistika:*** viiosteist meil ja ka üleliidulises ajakirjanduses ilmunud artiklit. Vt. Remsu esseed Laiusest.
- Laiuse kiri oma loomingulistest plaanidest eesti Kinokomitee esimehele F. Liivikule pärast „Libahundi“ valmimist. 16.10.1967.

“Lapsed”

1971.a. alustas Laius koostööd kirjanik Teet Kallasega stsenaariumi loomiseks filmile „Lapsed“. Annotatsiooni kohaselt pidi see koosnema kolmest novellist, teemaks inimese vajadus teostada end järeltulijate kaudu, siit nii vanemate kui ka laste vastutus sidemete säilitamise eest erinevate põlvkondade vahel. Film planeeriti üleminevaks 1972/1973.a. Leping sõlmiti 05.05.1971 tähtajaga 25.08.1971. Stsenaariumi esimene variant stuudiot ega režissööri ei rahuldanud, teine variant laekus 25.02.1972, ka see osutus kõlbmatuks, Laius loobus, kulutused kanti maha.

1971.a. tuli Leida Laius välja ettepanekuga lavastada film V. Saare romaani „Ukuaru“

järgi. Leping Mats Traadiga sõlmiti 06.01.1972, pärast seda, kui autor, vabakutseline kirjanik ja professionaalne stsenarist, oli ilma igasuguse juriidilise garantiita kirja pannud kaks stsenaariumivarianti. Toimetuskolleegium arutas „Ukuaru“ stsenaariumit, ilma et keegi oleks seda teadnud. Mulle selgus see alles tagantjärele „Ukuaru“ dokumentide põhjal. Meenutades Leida hoiakuid, tundub, et ka tema ei kuulunud informeeritud isikute hulka. Ilmselt väljendus selles stuudio direktori negatiivne hoiak autori suhtes, mis, nagu ma oletan, oli pärit skandaalsest loost Mats Traadi esimesese stsenaariumiga „Tants ümber aurukatla“. Kuna ma olin stsenaariumi toimetaja, kavatsen sellest eraldi kirjutada. Ka „Tantsu“ puhul rikkus Danilovitš autoriõigust. Stuudio võla avastas Enn Rekkor, kui ta peatoimetajana tööd alustas, ning likvideeris selle. Leida kirjavahetusest Veera Saarega selgub, et sellal, kui viimistleti „Ukuaru“ stsenaariumit, viibis Traat eelseisva silmaoperatsiooni tõttu Tartus haiglas. Nii või teisiti, kuid filmistsenaarium tuli Laiusel iseseisvalt kirja panna ja minu meelest see tal ka õnnestus.

Hiljem ütles mulle Leida: „Mitte keegi ei uskunud, et sellest filmist midagi välja tuleb, aga nad jätsid mind rahule, meid ei käidud kontrollimas ja ma võisin teha, mida ma tahtsin.“ Leida ei kurtnud, ehkki atmosfäär „Ukuaru“ võtteplatsil oli kardinaalselt erinev sellest õhkkonnast, mis valitses „Mäeküla piimamehe“ võtetel. Õnnetuseks hukkus liiklusõnnetuses stsenaariumi ettevalmistamise ajal noor operaator Mati Kask, kellega Leidal oli „Mäeküla piimamehe“ juures tekkinud väga hea koostöö. Mati Kase asemel võeti filmi peale operaator Jüri Garšnek, kes Laiuse võimetusse ei uskunud, arvates, et mingit filmi siit ei tule, ta levitas seda hoiakut grupis ja kuna ka Laiuse eelmiste filmide materdamine kandis vilja, oli usaldust režissööri suhtes oli väga kerge kõigutada. Või tahtis Garšnek ise režissööriks saada?

1973.a. „Ukuaru“, 9 osa, m/v, laiekraan.

R - 1707, n1, s.ü. 1317 (toimik). Lavastusprojekt on isikufondis.

----- „----- s.ü. 1318 (stsenaariumi I - V variant. Toimetas Rimmelgas, vt. tema märkusi.)

----- „----- s.ü. 1320 (parandusettepanekud pärast Goskino kirja)

----- „----- s.ü. 1321 (venekeelne režii)

----- „----- s.ü. 1322 (lavastusprojekt)

Filmi tiitrid:

V. Saare romaani järgi.

Sts. Mats Traat

Rež. Leida Laius

Op. Jüri Garšnek

Kunst. Halja Klaar

Helilooja Arvo Pärt

Heliop. Enn Säde

Osades: Elle Kull, Lembit Ulfsak, Antanas Barcas, Velda Otsus, Jüri Järvet.

Auhinnad.

VIII Üleliiduline filmifestival Kišinjovis 1975.aastal:

- * diplom Jüri Garšnekile parima operaatoritöö eest
- * diplom Elle Kullile parima naisosatäitmise eest Minna rollis.

Toimik (koopiad):

1. Stsenaariumi arvestuskaart.
2. Toimetuskolleegiumi otsus soovitusena sõlmida leping. 26.11.1971.
3. Lepingut ei sõlmitud, hiljem sõlmiti leping ja maksti välja saadadaolev honorar. 30.12.1971.
- Kirjandusliku stsenaariumi arutelu toimetuskolleegiumis. 15.02.1972.
5. Kirjandusliku stsenaariumi arutelu kunstinõukogus. 30.03.1972.
6. 30.03.1972. Esildus Goskinole ettepanekuga kinnitada „Ukuaru“ üleminevaks filmiks 1972/73.
7. Toimetuskolleegiumi otsus J.Sadtšikovi arvamuse põhjal Laiuse kinnitamiseks kirjandusliku stsenaariumi juurde. 19.04.1972.
8. Toimetuskolleegiumi otsus stsenaariumi paranduste kohta. 21.04.1972.
9. Toimetuskolleegiumi otsus, täiendavad parandused. 27.04.1972.
10. Goskino kiri. 29.04.1972.
11. Otsus pikendada Laiuse tööperioodi stsenaariumiga. 12. 09.1972.
12. Laiuse parandusettepanekute arutamine. 02.10.1972.
13. Otsus kirjandusliku stsenaariumi vastuvõtmise kohta. 09.11.1972.
14. Režii-stsenaariumi parandused. 18.12.1972.

15. Otsus režii-stsenaariumi vastuvõtmise kohta. 08.01.1973.
16. Lavastusprojekti arutelu kunstinõukogus. 26.02.1973.
17. Filmi läbivaatamine ja hindamine kunstinõukogus. 13.11.1973.
18. „Ukuaru“ lavastusprojekt. Ainus Laiuse märkustega eksemplar. Tagastatud isikufondi.

Publitsistika: koopiad kaheksast artiklist. Ei studio ega meie kinokomitee „Ukuaru“ filmi tõsiselt ei võtnud. Üleliidulisele festivalile saadeti Komissarovi märksa nõrgem „Tavatu lugu“, mis kukkus raginal läbi, vastupidiselt väljaspool konkurssi linastunud „Ukuaru“ publikumenule.

Pärast festivali reageeris eesti kinojuhtide peataolekule ägeda artikliga „Sirbi ja Vasara“ veergudel V. Karasjov. Tulemuseks oli, et „Ukuaru“ esitati kord juba nähtuna järgmisele üleliidulisele festivalile konkursifilmina, kusjuures vahetult enne festivali avaldas I. Išimov artikli „Olustik ja ajalugu“, mis kujunes võib-olla kõige räigemaks ideoloogiliseks rünnakuks Laiuse loomingule üldse. „Iskusstvo kino“, 7. veebruar 1975. **Ref. TEISED MEIST: olustik ja ajalugu. / Sirp ja Vasar. 7. veebruar 1975 / Vt. REF. 6.**

R-1707, n.1, sü.1437.

Toimetuskolleegiumi koosolek 2. oktoobril 1975.

Rommelgas: Laiuse viie aasta plaanis oli M. Traadi „Inger“, mis hoolimata pikast tööst ei andnud tulemusi ja lükkub edasi. Valmis on „Reigi õpetaja“, mis ainult konjunktuursetel põhjustel võiks kõne alla tulla 1978. a. Kõige aktuaalsem on Ellen Niidu „Tuulelohe“, mis peab 1976. a. käiku minema. Kaasajateemaline film, keskseteks tegelasteks keskkooli lõpetavad ja ülikooli astuvad noored ning nende õpetajad.

Laius: „Tuulelohe“ esimene variant ei andnud mingeid tulemusi. Nüüd olevat autor läinud teist teed mööda, kuidas, selgub lähemal ajal. Esmane huvi jääb mul „Reigi õpetaja“ vastu, samuti „Kõrboja peremees“. A. Vahemetsa kirjutab mulle stsenaariumi noorest perekonnast. Ootan ka Mari Saadi tööd („Mida teha emaga?“). „Ingeri“ juures tööd jätkata pole võimalik, Traadi vastuseis on tingitud prototüüpide traagilisest elukäigust, mida põhjustas romaani ilmumine.

Rommelgas: „Kõrboja peremehe“ lükkas Kesktelevisioon tagasi. Jätame selle tulevikuks. Mari Saat töötab aktuaalset käsikirja. „Ingeri“ jätame unustusse kirjandusvälistel põhjustel. Aga „Ukuaru“ teine osa?

Laius: Olen korduvalt lugenud ja veendunud, et seda teha ei tohi. Puudub telg, on palju teisejärgulist, armuintriiige jne. Saar tegi katset, see ei sobi. Teistel ta teha ei luba.

Rommelgas: Kas konkreetsete näpunäidete järgi ei saaks edasi ?

Laius: Veera Saar on tunnistanud, et ta ei oska programmi järgi kirjutada. Kui saaks naise-liini sündmuste ja inimvahekordade kaudu välja kirjutada...

Rommelgas: Jätame siis Laiuse plaanid selliselt: „Kas tasub tappa tuulelohet?“, „Reigi õpetaja“ ja Mari Saadi stsenaarium enne „Kõrbojat“ ja Vahemetsa käsikirja. Vahemetsa on oma töid ennegi toonud, aga need on olnud kõledad konstruksioonid.

Stsenaariumit ei saanud ei Ellen Niidu „Tuulelohest“ ega Mari Saadi käsikirjast, mõlemad kanti hiljem maha. Laius läks dokumentalistikasse.

1975.a. „Sündis inimene“, 2 osa, värviline.

Filmi tiitrid:

Sts. Õie Orav

Rež. Leida Laius

Op. Arvo Iho

Helilooja Lepo Sumera

Heliop. Enn Säde.

1976.a. „Lapsepõlv“, 3 osa, värviline.

Filmi tiitrid:

Sts. ja rež. Leida Laius

Op. Arvo Iho

Helilooja Andres Mustonen

Heliop. Enn Säde.

Vt. Ref. 2.

EKP KK kultuuriosakonna juhataja O.Utti esinemisest parteikoosolekul 31. märtsil 1976: „Kas ei või teha filmi „Reigi õpetajast“? Muidugi võib, aga miks me ei pinguta olulisema kasuks?“ Kongressijärgne ettekanne ideoloogiatöötajate ülesannetest.

1977.a. „Reigi õpetaja“.

R - 1707, n1, s.ü. 1606 (toimik)

----- „-----s.ü. 1607 (M. Undi stsenaariumi I ja II variant)

----- „-----s.ü. 1608/1609 (V. Kuigi stsenaariumi I ja II variant)

----- „-----s.ü. 1610/1611 (lavastusprojekti I ja II variant, Kuik-Laius)

Lisa. Pärast filmimaterjali läbivaatamist tahab Laius välja vahetada näitlejad. Lempeliust hakkaks mängima Tomkus, Catharinat - Terehhova. Mõlemad näitlejad nõustuvad, kuid järgmisel aastal, sest nad on tööga hõivatud. Laius tunneb end väga halvasti, ta ei suuda tööl käia, kannatab tasakaaluhäirete ja õhupuuduse all. Annan nõu haiglasse minna, mida ta ka teeb. Selgub, et ta põeb diagnoosimata suhkruhaigust. Rekkor kavatseb filmi järgmisse aastasse üle viia, aga see kõigutab muidugi eesti Kinokomitee jalgealust. Studio juhtkond kutsutakse EKP Keskkomitee kultuuriosakonna juhataja O. Uti juurde ja sõimatakse armutult läbi. Mitte mingit tähtaegade pikendamist ei ole ega tule! Detsibellid olid nii tugevad, et kabineti seinad sõna otseses mõttes värisesid. Rekkorile heiaastub pärast seda üksnes studio juhtide personaalküsimus, „Reigi õpetajast“ julgeb ta rääkida ainult sosinal studio koridorinurgas. Võsa nõuab Laiuselt filmi lõpetamist samal aastal, Laiuse arvates pole see võimalik, juba näitlejate väljavahetamise tõttu, ta loobub filmist, mille võtab üle Jüri Müür, lõpetades filmi samal aastal. Eesti kino juhtkond valib teadliku praagitootmise tee. Mitte mingit katastroofi poleks tekkinud, kui „Reigi õpetaja“ lõpetamine oleks üle viidud järgmisse aastasse. Imselt ei julgenud eesti Kinokomitee selle ettepanekuga Moskvasse minna. Aastaid hiljem, kui Rekkor töötas juba Kultuuriministeeriumis, küsisin ma temalt, kas tõesti oli võimatu „Reigi õpetajat“ prolangeerida ja sain vastuseks: ma ei tea, miks Võsa seda ei teinud, kui minul vaja oli, läksin ma Moskvasse ja prolangeerisin filmi. Aga autorid olid taotlenud filmi pikendamist juba kunstinõukogus. Ja nii ta tapeti!

1978.a. „Jäljed lumel“, 3 osa, m/v

Filmi tiitrid:

Stsenaristid Leida Laius, Arvo Iho

Rež. Leida Laius

Op. Arvo Iho

Helilooja Arvo Pärt

Heliop. Toivo Elme

1979.a. „Kõrboja peremees“, 10 osa, värviline.

R - 1707, I osa, s.ü. 1782 (toimik)

----- „-----s.ü. 1783 (sts. I ja II variant)

----- „-----s.ü. 1785 (režii)

----- „-----s.ü. 1786 (filmistsenaarium)

----- „-----s.ü. 1787 (lavastusprojekt)

Filmi tiitrid:

Stsenaristid Paul-Eerik Rummo, Leida Laius

Rež. Leida Laius

Peaop. Ago Ruus

Kunst. Linda Vernik

Helilooja Lepo Sumera

Heliop. Roman Sabsay.

Osades: Kaie Mihkelson, Lembit Peterson, Ants Eskola, Elo Tamul jt

Auhinnad.

Esimene eesti filmifestival Tallinnas 1980. aastal:

* I auhind Lepo Sumerale parima originaalmuusika eest,

* žürii eriauhind silmapaistva operaatoridebüüdi eest Ago Ruusile.

Toimik (koopiad):

1. Stsenaariumi arvestuskaart.

2. Autori eksplikatsioon.

3. Toimetuskolleegiumi otsus 04.01.1976. Sõlmida leping.

4. Toimetaja taotlus lepingu pikendamise kohta seoses autori haigestumisega. 15.03.1976.

5. Toimetuskolleegiumi otsus paranduste kohta. 02.07.1976.

6. Autori kiri saadaoleva honorari asjus. 20.12.1976.

7. Studio esildus Goskinole „Kõrboja“ lülitamiseks 1979.a. plaani. 16.03.1978.

8. Goskino positiivne vastus. 20.11.1978.

9. Kinostsenaariumi kinnitamine. 28.11.1978.

10. Otsus režiistsenaariumi vastuvõtmise kohta. 08.02.1979.

11. Näitlejaproovid. Kinnitamine. 24.04.1979.
12. Lavastusprojekti arutamine kunstinõukogus. 27.04.1979.
13. Filmi arutamine kunstinõukogus. 25.12.1979.
14. Esildus Goskinole. 25.12.1979.
15. Kõik muud juurdekuuluvad dokumendid. 29.12.1979.
16. Toimetuskolleegiumi otsus honoraride väljamaksmise kohta. 14.03.1980.

Publitsistika: kümme artiklit.

1982. aastaks planeerib stuudio peatoimetaja E. Rekkor mängufilmi pealkirjaga „Naised“, rež. L. Laius. Annotatsiooni kohaselt pidi sellest tulema film tänapäeva naise üha suurenevast ühiskondlikust hõivatuses ning sellega seotud pereprobleemidest. Pole autorit, pole lepingut, pole stsenaariumit, teema sureb oma loomulikku surma, kulutused kantakse maha.

1983.a. „Vanalinna head vaimud“, 3 osa, m/v.

Filmi tiitrid:

Sts. ja rež. Leida Laius

Op. Peeter Ülevain

Helilooja Lepo Sumera

Heliop. Henn Eller.

Publitsistika: viis artiklit Laiuse dokumentaalfilmide kohta. O. Remsu „Aastad ja filmid“

1978.a. anti välja kordustruk S. Rannamaa raamatust „Kadri ja kasuema“. Rimmelga vana idee võtab uuesti üles tollane peatoimetaja E. Rekkor, pakkudes Laiusele võimalust lavastada raamatu alusel lastefilm. Laius peab kirjanduslikku materjali aegunuks, ta otsib ise stsenaristi ja koostöös M. Šeptunovaga valmib põhimõtteliselt täiesti uus ning originaalne stsenaarium, mille alusel tehakse film „Naerata ometi“. Materjalid on hoiul Rahvusrhiivi filmiarhiivis.

1985.a. „Naerata ometi“, 9 osa, värviline.

R - 1707, I osa, s.ü. 2389 (toimik) Lavastusprojekt on isikufondis.

----- „-----s.ü. 2390

----- „-----s.ü. 2392

----- „-----s.ü. 2394

----- „-----s.ü. 2395

Filmi tiitrid:

Filmis on kasutatud motiive S. Rannamaa noorsooromaanist „Kasuema“.

Sts. Maria Šeptunova

Rež.-lavastaja Leida Laius

Kaaslavastaja Arvo Iho

Peaop. Arvo Iho

Kunst. Tõnu Virve

Helilooja Lepo Sumera

Helioperaatorid Enn Säde ja Olga Alp

Osades: Monika Järv, Hendrik Toompere, Tauri Tallermäe, Katrin Tammeleht, Kerttu Aaving jt.

Auhinnad:

III eesti filmifestival Tallinnas ja Viljandis 1986.aastal:

* peaauhind parima mängufilmi eest.

* auhind parima noorsoofilmi eest.

* auhind parima kunstnikutöö eest Tõnu Virvele

* auhind parima originaalmuusika eest Lepo Sumerale

* auhind Monika Järvele osatäitmise eest Mari rollis.

XIX Üleliiduline filmifestival Alma-Atas 1986.aastal:

* peaauhind režissöör-lavastajale Leida Laiusele ja kaaslavastajale Arvo Ihole parima mängufilmi eest.

* auhind parima noorsoofilmi eest.

* auhind Marina Šeptunovale parima stsenaariumi eest.

„Sovjetski Ekraani“ konkurss aasta parimale filmile 1987. aastal:

* teine koht, esikoha saavutab Elem Klimovi „Mine ja vaata“.

Rahvusvahelised auhinnad:

1987.a. XIV Rahvusvaheline festival „Noored ja film“ Košelinas (Poola) 1987. aastal:

* Voizek Višnjevski nim. filmikriitikute auhind sotsiaalselt olulise ning kunstiliselt kõrgel tasemel teose loomise eest.

* Noorteajakirja „Walka Mlodych“ auhind filmile.

1987.a. XXXVII Rahvusvaheline Filmifestival Lääne- Berliinis 1987. aastal:

* UNICEF`i auhind.

IX Ülemaailmne naisrezissööride filmifestival Creteil`s Prantsusmaal 1987.aastal:

* auhind parimale meesosatäitjale Hendrik Toomperele Robi rolli eest.

II Rahvusvaheline noorsoofilmide festival Pariisis 1987. aastal:

* auhind parimale naisosatäitjale Monika Järvele Mari rolli eest.

* auhind parimale noorele lootustandvale näitlejale Monika Järvele.

Riiklik Preemia kunstilise filmi „Naerata ometi“ eest 1987. aastal:

* stsenaariumi autorile Marina Šeptunovale

* režissöör-lavastajale Leida Laiusele

* kaaslavastajale ja operaatorile Arvo Ihole.

XII Rahvusvaheline naisrezissööride filmifestival Creteil`s Prantsusmaal 1990. aastal:

* Noortežürii auhind parima noorsoofilmide eest.

1988.a. „Varastatud kohtumine“, 10 osa, värviline.

Filmi aluseks oli Goskinos kinnipandud stsenaarium, autorilt nõuti peategelase saatusega seotud vanglaepisoodide väljaviskamist. Stsenarist M. Zverjeva soostus tööd alustama tingimusel, et vangla jääb filmi. Materjale säilitatakse Rahvusarhiivi filmiarhiivis.

R- 1707, I osa, s.ü. 2812 (stsenaarium, venekeelne) Lavastusprojekt on isikufondis.

----- „ -----s.ü. 2813 (lavastusprojekt)

----- „ -----s.ü. 2814 ----- „ -----

----- „ -----s.ü. 2815 ----- „ -----

----- „ -----s.ü. 2816 (lepingud jm.)

Filmi tiitrid:

Sts. Maria Zverjeva

Rež. Leida Laius

Op. Jüri Sillart

Kunst. Toomas Hõrak

Heliooja Lepo Sumera

Heliop. Jaak Elling.

Osades: Maria Klenskaja, Andreas Kangur, Kaie Mihkelson, Lembit Peterson,

Terje Penni jt.

Auhinnad:

I Üleliiduline filminäitlejate festival Kaliningradis 1989.aastal:

* Peaauhind Maria Klenskajale parima naisosatäitmise eest Valentina rollis.

Rahvusvaheline naisrežissööride filmifestival Los Angeles`is 1989. aastal:

* Peaauhind parima täispika mängufilmi eest

* Lilian Gish'i nimeline auhind

XII Rahvusvaheline naisrežissööride festival Firenzes 1990. aastal:

* Peaauhind Leida Laiusele parima täispika mängufilmi eest.

S. Kiik